Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 9 (1979)

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979)

Έρευνες στην αρχιτεκτονική της Μονής Σινά
(πίν. 103-112)

Ιορδάνης Ε. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.880](https://doi.org/10.12681/dchae.880)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Ε. (1979). Έρευνες στην αρχιτεκτονική της Μονής Σινά (πίν. 103-112). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 9, 261-302. <https://doi.org/10.12681/dchae.880>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Έρευνες στην αρχιτεκτονική της Μονής Σινά (πίν.
103-112)

Ιορδάνης ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της
Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979) • Σελ. 261-302

ΑΘΗΝΑ 1979

ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ

(ΠΙΝ. 103 - 112)

Κατά τις έννιά ή ώρα τὸ πρωὶ τῆς τριακοστῆς Νοεμβρίου 1971, μιὰ μεγάλη καί, ὅπως ἀποδείχτηκε ἀργότερα, πολυσήμαντη στὶς ἐπιπτώσεις τῆς πυρκαγιᾶς ξέσπασε στὴ μονὴ Σινᾶ¹, αὐτὸ τὸ μοναδικὸ γιὰ τὴ μακραίωνη καὶ ἀδιάκοπη ἱστορία του, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ του καὶ τοὺς πολύτιμους καὶ ποικίλους θησαυροὺς του μοναστηριακοῦ συγκρότημα τῆς ἐρήμου τῆς Σιναϊτικῆς, ποὺ ἐπιγραμματικὰ ἀλλὰ καὶ τόσο σωστὰ ἔχει χαρακτηριθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Ἀμαντὸ ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ «περίεργα ἑλληνικὰ θαύματα»².

Ἡ φωτιά ἐκδηλώθηκε στὸ ἰσόγειο ἐνὸς παλιοῦ, σχεδὸν ὁλότελα πλινθόκτιστου κτηρίου, ποὺ ὕψωνόταν κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους τοῦ Ἰουστινιάνειου περιβόλου τῆς μονῆς³. Τὸ κτήριο ἦταν γνωστὸ ὡς Σκευοφυλακεία καὶ στὸν ὄροφὸ του ἔμενε ὁ τότε Σκευοφύλακας⁴ τῆς μονῆς ἀρχιμανδρίτης Διονύσιος Ἐρωτοκρίτου (Εἰκ. 1, 2, 5 καὶ 6 καὶ Πίν. 103α, β, 104α καὶ 105α). Μὲ τὰ εὐφλεκτα ὑλικά ποὺ φυλάσ-

1. Τὰ αἷτια τῆς πυρκαγιᾶς νομίζω πῶς ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἀδιευκρίνητα καὶ σκοτεινά.

2. Βλ. Κ. Ἀμάντου, Σύντομος ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, Ἑλληνικά (Παράρτημα), Θεσσαλονίκη 1953, 1. Πρβλ. καὶ Μ. Χατζηδάκη, Τὸ μοναστήρι τοῦ Σινᾶ καὶ οἱ θησαυροὶ του, Ἡμερολόγιο τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος (ἀφιέρωμα στὸν ἑορτασμὸ τῶν 1400 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς μονῆς), Ἀθῆναι 1967.

3. Βλ. σχετικὴ τετρασέλιδη ἐκθεση αὐτοψίας τοῦ Πολιτικοῦ Μηχανικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν κ. Ν. Καβουλάκου, ποὺ φυλάσσεται στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως.

Ὁ κ. Ν. Καβουλάκος ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ὑπάλληλος τῆς Ἀναστηλώσεως ποὺ διατάχθηκε τότε νὰ σπεύσει στὸ Σινᾶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἔμεινε δὲ ἐκεῖ ἀπὸ τὶς 20 μέχρι τὶς 22 Δεκεμβρίου 1971. Φθάνοντας ἐκεῖ, βρῆκε τὸν ἀρχιτέκτονα τῆς ἰδίας Ὑπηρεσίας κ. Α. Οἰκονομόπουλο, ποὺ βρισκόταν τότε στὸ Ἰσραήλ, ἀπ' ὅπου εἶχε φθάσει στὸ Σινᾶ μαζὶ μὲ τὸν τότε Γενικὸ Πρόξενο τῆς Ἑλλάδος στὴν Ἱερουσαλὴμ. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1972, μοῦ δόθηκε καὶ μένα ἡ ἐντολὴ νὰ πάω στὸ Σινᾶ «πρὸς λήψιν συμπληρωματικῶν στοιχείων διὰ τὴν σύνταξιν μελέτης ἀναστηλώσεως τῆς καείσης πτέρυγος τῆς Μονῆς». Τὸ ταξίδι αὐτὸ πραγματοποιήθηκε μεταξὺ 3 καὶ 14 Φεβρουαρίου 1972, φιλοξενήθηκε δὲ στὴ Μονὴ ὀκτὼ συνολικὰ μέρες (5-12.2.1972). Καρπὸς τοῦ ταξιδιοῦ αὐτοῦ εἶναι καὶ αὐτὴ ἡ δημοσίευση.

4. Γιὰ τὶς ἀρμοδιότητες καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ Σκευοφύλακα στὴ μονὴ Σινᾶ βλ. Κ. Ἀμάντου, ἔ.ἀ. 78 - 79.

σονταν εκεί⁵, καθώς και τὸ σύστημα κατασκευῆς τῶν πατωμάτων με δοκάρια ἀπὸ κορμούς κυπαρισσιῶν ἢ φοινικοδένδρων καὶ καλαμωτή, ἡ φωτιά ὄχι μόνον πῆρε γρήγορα διαστάσεις, τυλίγοντας στὶς φλόγες — μεταξύ ἄλλων — καὶ τὸ γειτονικὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου⁶ (Εἰκ. 2 καὶ Πίν. 106α, β καὶ 110β), ἀλλὰ — ἐπιπλέον — ἐνῶ στὴν ἀρχὴ φάνηκε πὼς εἶχε γίνεαι κατορθωτὸ νὰ σβηστεῖ ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς καὶ τοὺς Ἀραβες ὑπηρέτες τῆς μονῆς⁷ πρὸς τὸ βράδυ τῆς ἰδίας ἡμέρας⁸, στὴν πραγματικότητα ἔσβησε ὁλότελα μετὰ ἀπὸ δεκαεπτὰ μέρες, δηλαδὴ στὶς 16 Δεκεμβρίου 1971, συνελίζοντας ἔτσι κρυφὰ τὸ καταστρεπτικὸ της ἔργο⁹.

5. Σύμφωνα με σχετικὴ ἔκθεση τοῦ Σκευοφύλακα Διονυσίου, ὁ ὁποῖος ἦταν ὑπεύθυνος καὶ γιὰ τὰ φυλασσόμενα στὸ ἰσόγειο τοῦ κτηρίου ὑλικά καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ἡ φωτιά φούντωσε ἐξ αἰτίας τῶν ποσοτήτων χαρτιοῦ, κεριοῦ, λαδιοῦ κλπ., ποὺ εἶχαν ἀποθηκευθεῖ ἐκεῖ. Ἡ ἔκθεση τοῦ Διονυσίου, ποὺ εἶδα ὁ ἴδιος στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς, ἀνέφερε καὶ πληθὺς ἄλλων ὑλικῶν, σκευῶν, παλιῶν ἐπίπων κλπ., ποὺ βρίσκονταν στὸ ἴδιο ἰσόγειο καὶ καταστράφηκαν ἀπὸ τὴ φωτιά.

6. Πρόκειται γιὰ τὸ παρεκκλήσιο ἐκεῖνο, κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ οὐοίου βρῆκε, στὶς 26 Μαΐου 1975, ὁ Σκευοφύλακας τῆς μονῆς Σωφρόνιος, κατὰ τὴ διάρκεια ἐργασιῶν ἀποχωματώσεως, ἔναν πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ σπαραγμάτων καὶ φύλλων χειρογράφων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται — καθὼς φαίνεται μέχρι στιγμῆς — ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου μέχρι τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 18ου αἰῶνα, ποὺ τόσο θόρυβο προκάλεσαν τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1978 στὸν ἐλληνικὸ καὶ τὸν ξένο τύπο. Βλ. σχετικὰ στὴν ἐφημ. Τὸ Βῆμα (21 Μαΐου 1978, 4), ὅπου ἄρθρο τοῦ Καθηγητῆ Α. Πολίτη, με τίτλο «Τὰ νέα εὑρήματα τοῦ Σινᾶ».

7. Ὅπως σημειώνει ὁ Κ. Ἀμάντος (ἔ.α. 86), «Κατὰ τὴν παράδοσιν τὴν ὁποῖαν μνημονεῖ ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Εὐτύχιος (933 - 939 μ.Χ.), ὁ Ἰουστινιανὸς ἔστειλε εἰς τὸ Σινᾶ καὶ σκλάβους ἢ δούλους νὰ ὑπηρετοῦν καὶ νὰ φυλάττουν τὴν μονὴν ἀπὸ προσβολῶν νομάδων. Μεταξὺ τῶν σημερινῶν νομάδων τῆς περιφέρειας Σινᾶ οἱ Σουμπιάν λεγόμενοι θεωροῦνται ἀπόγονοι τῶν σκλάβων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἔχουν δικαιώματα εἰς τὴν μονήν. Αὐτοὶ δηλαδὴ πρέπει νὰ ἐκτελοῦν ὑπηρεσίας μεταφορικάς ἢ ἄλλας καὶ νὰ ἀμείβωνται, νὰ ἔχουν δὲ τρόφιμα ἀπὸ τὰ διανεμόμενα ὑπ' αὐτῆς».

8. Γιὰ τὸ σβήσιμο τῆς φωτιᾶς προθυμοποιήθηκε νὰ σπεύσει ἐπὶ τόπου καὶ στρατιωτικὴ δύναμη τοῦ Ἰσραήλ, ποὺ μετὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1967 ἦταν στρατοπεδευμένη σὲ κοντινὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ μοναστήρι, με ἐπικεφαλῆς τὸ διοικητὴ τῆς. Ἡ παρέμβαση αὐτὴ εἶχε προκαλέσει τὴν ἀνησυχία τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ, καθὼς καὶ τῆς κοινῆς γνώμης στὴν Ἑλλάδα.

9. Βλ. ἔκθεση αὐτοψίας τοῦ κ. Ν. Καβουλᾶκου, σ. 1. Τὸ ἀλλόκοτο φαινόμενο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φωτιά, χωρὶς νὰ γίνεαι ἀντιληπτὴ, κατάρτωνε τὰ πατώματα καὶ τὰ δώματα τῶν κτηρίων τῆς περιοχῆς, καθὼς προχωροῦσε κρυφά, καίγοντας τὴν καλαμωτὴ, πᾶνω στὴν ὁποία, μετὰ τὴν παρεμβολὴ πηλοῦ καὶ χύματος, ἦταν διαστρωμένες οἱ λιθόπλακες τῶν δαπέδων. Ἐτσι, παρατηρήθηκε τὸ φαινόμενο τῆς κατάρρευσης τῶν πατωμάτων, πολλὰς ἡμέρες μετὰ τὴ φαινομενικὴ κατάρρευση τῆς πυρκαγιᾶς. Τοῦτο εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταστοῦν ἐτοιμόρροποι καὶ κατεδαφιστέοι ὅλοι οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τῆς Σκευοφυλακείας, καθὼς ἔμειναν πλέον ἐντελῶς μετέωροι. Παράλληλα, μέσα στὸ κτήριο συσσωρεύθηκε τόσο πολὺ μεγάλῃ ποσότητα χωμάτων, ὁμοπλίνθων, πλακῶν καὶ ἄλλων ἀχρήστων πλέον ὑλικῶν ὥστε ὁποιοσδήποτε μετρήσεις, στὸ ἰσόγειο τουλάχιστον τοῦ κτηρίου, νὰ εἶναι ἀδύνατες εἴτε στὸν κ. Α. Οἰκονομόπουλο εἴτε στὸν κ. Ν. Καβουλᾶκο.

Μία γενική αλλά πολύ λίγο διαφωτιστική εικόνα της περιοχής αυτής του έσωτερικού της μονής της Ἀγίας Αἰκατερίνης¹⁰, πού τόσες ζημιές έπαθε από τήν πυρκαγιά τοῦ 1971, μᾶς δίνουν τὰ σχετικά μέ τή μονή δυό δημοσιεύματα τοῦ George H. Forsyth¹¹ καί, κυρίως, οἱ φωτογραφίες καί τὸ γενικό σχέδιο κάτοψης¹² πού τὰ συνοδεύουν (Εἰκ. 1 καί Πίν. 103β). Τόσο ὁμως στήν παλιότερη ὅσο καί τή νεώτερη ἀπό τίς δυό αὐτές δημοσιεύσεις πού, ἀρκετά ἀπροσδόκητα, ἀποτελοῦν μέχρι σήμερα τίς μόνες ἀναλυτικές καί περιεκτικές μελέτες γιά τήν ἀρχιτεκτονική αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικά σπουδαίου μνημειακοῦ συνόλου¹³, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀμερικανοῦ καθηγητῆ στρέφεται στίς Ἰουστινιάνειες κατασκευές τοῦ βου μ.Χ. αἰώνα καί μάλιστα σχεδόν ἀποκλειστικά στήν τρίκλιτη, μέ πλευρικά παρεκκλήσια, ξυλόστεγη βασιλική τοῦ Καθολικοῦ¹⁴.

Ἔτσι, ὅλα τὰ μετα-Ἰουστινιάνεια κτίσματα, μεσαιωνικά καί νεώτερα, πού διαδέχθηκαν τὰ ἀρχικά ἢ πού κρύβουν στοῦ ἐσωτερικοῦ τους ἄλλες ἀρχαιότε-

10. Γιά τή σύνδεση τῆς μονῆς μέ τήν παράδοση τῆς μεταφορᾶς τοῦ λειψάνου τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης βλ. Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, ἔ.ἀ. 30.

11. Τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ δημοσιεύθηκε στὰ *Dumbarton Oaks Papers* (=DOP) 22 (1968), 3 - 19, εἰκ. 1 - 50, ἐνῶ τὸ δεύτερο, ὑπὸ τὸν τίτλο *Introduction to the Architecture*, ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνει, στὰ βασικά του σημεία, τὸ πρῶτο πού περιλαμβάνεται στήν ἔκδοση τῶν Πινάκων (Plates) μιᾶς προγραμματισμένης ἔκδοσης, ὑπὸ τὸν τίτλο *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Church and Fortress of Justinian*, πού ἔγινε στὰ 1974 ἀπὸ τὸ University of Michigan Press (Ann Arbor).

12. Τὸ σχέδιο μᾶς δίνει μιὰ εἰκόνα τοῦ συνόλου σὲ κάτοψη. Πρέπει ὁμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ πληρότητα καί ἀκρίβεια. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὴν παρουσία ἑνὸς ἀγωγοῦ ἀπορροῆς τῶν νερῶν τῆς βροχῆς ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονῆς (ἀριθμ. 11 στὸ σχετικὸ ὑπόμνημα τοῦ Forsyth) καί τὴν ἀπουσία ἑνὸς ἀριθμοῦ ἀνίδων τῆς Ἰουστινιάνειας ἐπίσης περιόδου, πού βρίσκονται στήν ἴδια στάθμη μέ τὸν ἀγωγό, σὲ ἄλλες περιοχές τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ περιοχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα ἐδῶ σημειώνεται μέ ψιλές γραμμὲς (προβολῆς) καί τὴν ἐνδειξη «Modern quarters of head Monks» (νεώτερα διαμερίσματα τῶν ἐπικεφαλῆς μοναχῶν).

Τὸ σχέδιο αὐτὸ περιλαμβάνεται καί στὰ δυό δημοσιεύματα τοῦ Forsyth (τοῦ 1968 καί τοῦ 1974), πού προαναφέρθηκαν. Ἀξίζει νὰ λεχθεῖ ὅτι στὰ 1869 δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὴν Τοπογραφική, θὰ λέγαμε, Ὑπηρεσία τοῦ Βρετανικοῦ Ἐπιτελείου ἓνα μεγάλης ἀκριβείας (καθὼς ἀναφέρει ὁ Forsyth) σχέδιο τοπογραφικοῦ διαγράμματος τῆς περιοχῆς τῆς μονῆς, καθὼς καί ἀποτύπωση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τῆς συνόλου. Βλ. *The Monastery* κλπ., Preface, 1974, 2.

13. Οἱ δυό πολὺ πιὸ παλιές ἀπὸ τίς δημοσιεύσεις τοῦ Forsyth καί πιὸ ἀξιόλογες ἀπὸ τίς πρὶν ἀπὸ τὸ 1968 μελέτες γιά τὴν ἀρχιτεκτονική τοῦ Σινᾶ εἶναι τὸ Ταξίδι στὸ Σινᾶ τοῦ K o n d a k o f, Ὁδησὸς 1882 (στὰ ρωσικά), καρπὸς τῆς ἐπίσκεψης τοῦ Kondakof στὴ μονή στὰ 1879 (πρβλ. *The Monastery* κλπ., 1974, 2) καί τὸ Σινᾶ τοῦ Th. W i e g a n d, (Wissenschaftl. Veröffentlich. d. deutsch-türk. Denkmalschutz-Kommandos, Heft 1), Berlin - Leipzig 1920.

14. Στὴν ἐκκλησία ἀναφέρονται οἱ σ. 9 - 19 καί στὴ γενικὴ διάταξη, τίς ὀχυρώσεις καί τίς ἄλλες κατασκευές οἱ σ. 4 - 8 τοῦ ἀρθροῦ τοῦ George Forsyth στὰ DOP.

ρες κατασκευές, μās είναι ακόμη άγνωστα. Κατά συνέπεια, είναι φανερό πώς μās λείπει έντελώς και μιā έστω και γενική εικόνα τοῦ άμεσα συνδεδε-

Εικ. 1. Μονή Σινά. Γενική κάτοψη κατά τόν G. H. Forsyth. Μē χονδρή γραμμή υποδηλώνονται οι Ίουστινιάνειες κατασκευές.

μένου με την ίδια την ιστορία της μονής οικόδομικοῦ, θā λέγαμε, χρονικοῦ της στο διάστημα τών δεκαπέντε σχεδόν αιώνων πού έχουν περάσει από την ίδρυση τής έκκλησίας, την όποία «όκοδομήσατο» «τοῖς μοναχοῖς» «Ίουστι-

νιανός ο βασιλεύς»¹⁵, καθώς και τοῦ «φυλακτηρίου στρατιωτῶν», ποῦ κατὰ τὸν Προκόπιο «ἀξιολογώτατον κατεστήσατο» ὁ μεγάλος αὐτοκράτορας, «ὥς μὴ ἐνθέδε Σαρακηνοὶ βάρβαροι ἔχοιεν ἅτε τῆς χώρας ἐρήμου οὔσης, ἥπερ μοι εἴρηται, ἐσβάλλειν ὡς λαθραιότατα ἐς τὰ ἐπὶ Παλαιστίνης χωρία»¹⁶.

Βέβαια, ἕνας τόσος φιλόδοξος στόχος, ὅπως ὁ παραπάνω, προϋποθέτει ὄχι μόνον ἀκριβεῖς μετρήσεις καὶ διεισδυτικὲς ἐπὶ τόπου παρατηρήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα καὶ γνώση τῶν ἐπιγραφῶν¹⁷ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων γραπτῶν πηγῶν, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ἰδιαίτερη σημασία ἔχουν μερικοὶ

15. Βλ. Προκόπιου Καισαρέως, Περὶ τῶν τοῦ Δεσπότης Ἰουστινιανοῦ Κτισμάτων, V, viii, 1 - 9, The Loeb Classical Library, 1971, 354 - 356, μετάφραση τοῦ H. Dewing, σχόλια τῶν H. Dewing καὶ G. Downey καὶ εἰσαγωγή τοῦ G. Downey. Μόνο γιὰ λόγους οἰκονομίας χώρου δὲν μεταφέρω ἐδῶ ὁλόκληρη τὴν πραγματικὰ θαυμάσια αὐτὴ περικοπὴ τοῦ Προκόπιου, ὁ ὁποῖος μὲ λιτότητα ἀλλὰ καὶ ἐνάργεια, ἀφοῦ μᾶς εἰσάγει, στὴν ἀρχὴ τῆς ἀφήγησής του, στὸ ἐπιβλητικὸ φυσικὸ σκηνικὸ τῆς περιοχῆς, ἕνα ἀπόλυτα ἐρημικὸ τοπίο κιτρινωπῆς ἄμμου καὶ θεόρατων καὶ ἀπότομων γρανιτικῶν βράχων, τὸν ἱερὸ τόπο τῆς «φλεγομένης καὶ μὴ κατακαιομένης» βάρτου (τὴν ὁποία εἶναι περιεργο πῶς δὲν μνημονεύει πουθενά — βλ. καὶ DOP, ἔ.ἀ. 5), ὅπου, στὴν πιὸ ψηλὴ κορυφῇ, εἶχε παραλάβει ὁ Μωϋσῆς τὶς δέκα ἐντολές, μᾶς περνάει στὴν πρὸ- Ἰουστινιάνεια περίοδο τῶν χριστιανῶν ἀναχωρητῶν καὶ ἐρημιτῶν, ποῦ εἶχαν φιλοξενήσει, στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα μ.Χ., τὴν Αἰθερία (μιὰ Χριστιανή—Ἰσως ἀπὸ τὴν Ἰσπανία—περιηγήτρια τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ποῦ μᾶς ἄφησε πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὰ ἱερὰ προσκυνήματα τῆς Παλαιστίνης καὶ τοῦ Σινᾶ, στὸ Peregrinatio της — βλ. DOP, ἔ.ἀ. 3 καὶ σημ. 1) καὶ τῶν ὁποίων «ἐστὶν ὁ βίος ἡκριβωμένη μελέτη θανάτου» (πρόκειται γιὰ ἀπόσπασμα, ποῦ ὁ καλὰ μορφωμένος ἱστορικὸς δανεῖζεται ἀπὸ τὸν Φαίδωνα τοῦ Πλάτωνος — 81α, πρβλ. ἔκδ. Loeb, 355, σημ. 5).

16. Τονίζει ἔτσι ὁ Προκόπιος, καθώς πολὺ σωστά σημειώνει ὁ Forsyth (DOP, ἔ.ἀ. 5), τὸ μοναστηριακὸ καὶ στρατιωτικὸ χαρακτῆρα τῶν Ἰουστινιανέων κατασκευῶν στὸ Σινᾶ. Ὁρθά, ἐπίσης, παρατηρεῖ ὁ ἴδιος ἐρευνητῆς (ἔ.ἀ.) ὅτι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Προκόπιου στὸ Σινᾶ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ φρούριο τοῦ Ἰουστινιανοῦ βρισκόταν σὲ διαφορετικὲς θέσεις τῆς ἴδιας πάντοτε περιοχῆς, ἐνῶ εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ἀπὸ τὰ ἐπὶ τόπου μνημεῖα ὅτι πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὸν ἴδιο χώρο, ἕνα φρούριο δηλαδή, μέσα στὸ ὁποῖο κτίσθηκε ἡ ἐκκλησία (βλ. DOP, ἔ.ἀ. 5).

17. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὀνομαστὲς ἐπιγραφὰς τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰῶνα μ.Χ., ποῦ φέρουν μερικὰ ἀπὸ τὰ ξύλινα ζευκτὰ τῆς στέγης τῶν Καθολικοῦ καὶ ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔχουμε ἀφενὸς τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγὴ κλπ. τοῦ «τέκτονος» τῆς μονῆς Στεφάνου («Κύριε ὁ ὀφθεῖς ἐν τῷ τόπῳ τοῦτῳ σῶσον καὶ ἐλέησον τὸν δούλον σου Στέφανον Μαρτυρίου οἰκοδόμον καὶ τέκτονα Ἀϊλήσιον καὶ Νόνναν καὶ ἀνάπαυσον τὰς ψυχὰς τῶν τέκνων αὐτῶν Γεωργίου, Σεργίου καὶ Θεοδώρας), ἀφετέρου δὲ τὸ χρονικὸ ἐκεῖνο διάστημα μέσα στὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ ἡ μονή («Ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν βασιλέως Ἰουστινιανοῦ — Ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀναύσεως τῆς γεναμένης βασιλίδος ἡμῶν Θεοδώρας), δηλαδή τὴν περίοδο ἀνάμεσα στὸ 548, ἔτος θανάτου τῆς Θεοδώρας, καὶ τὸ 565 μ.Χ., ἔτος θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ (ὁ Forsyth, DOP, ἔ.ἀ. 9, πιστεύει πῶς τὸ ὄριο αὐτὸ μπορεῖ νὰ περιορισθεῖ ἀνάμεσα στὸ 548 μ.Χ. καὶ τὸ 560 μ.Χ., ὅποτε δημοσίευσε ὁ Προκόπιος τὸ «Περὶ τῶν Κτισμάτων»), ὑπάρχουν πολλὲς ἄλλες ἐπιγραφὰς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μερικὲς ἔχει κιόλας δημοσιεύσει ὁ Κ. Ἀμαντιός (Σιναιτικά μνημεῖα ἀνέκδοτα, Ἀθήναι 1928).

Σιναϊτικοί κώδικες¹⁸, τὸ ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας τῆς μονῆς, ἰδίως ἀνάμεσα στὴν τελευταία καὶ τὸ παλιό της μετόχι στὴν Τζουβανία τοῦ Καίρου¹⁹, οἱ

18. Κατάλογο τῶν ἐλληνικῶν κωδίκων τῆς μονῆς ἔχει δημοσιεύσει ὁ V. I. Benešević, *Catalogus codicum manuscriptorum Graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae asservantur*, Tomus I, Petropoli 1911 καὶ *Catalogus κλπ.*, Petropoli 1917. Ἀπὸ αὐτοὺς ἰδιαίτερη σημασία γιὰ μᾶς ἔχει ὁ Σιναϊτικὸς κώδικας 534 τοῦ 1629, ποὺ «ἐγράφη ἐν ὄρῃ Σινᾶ» ἀπὸ τὸν Παῖσιο, μητροπολίτη Ρόδου, καὶ ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μιὰ ἐμμετρη περιγραφὴ τῆς μονῆς καὶ τῶν γύρω προσκυνημάτων, ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἱστορία τοῦ ἁγίου καὶ Θεοβαδίστου ὁρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ, ἔτι καὶ τὰ κάθε εἰς τοῦτο τοποθεσίας καὶ τῶν πάλοι γεγονότων θαυμασίων τεράτων». Τὸ ἔργο ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν Α. Παπαδόπουλο - Κερμέα (Παΐσιου Ἀγιοποστολίτου Μητροπολίτου Ρόδου, Ἱστορία τοῦ Ἀγίου Ὁρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ, Πετροῦπολη 1891) καὶ συνοδεύεται μάλιστα καὶ ἀπὸ ρωσικὴ μετάφραση, ἀλλ' εἶναι πιά δυσεύρετο. Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα (1709) ὑπάρχει ἀνέκδοτη περιγραφὴ τῆς μονῆς ἀπὸ τὸν Καλλίνικο, ἱερομόναχο Σιναΐτη (Σιναϊτικὸς κώδικας 1579), μὲ σημαντικὲς εἰδήσεις γιὰ τὰ κτίσματα τῆς μονῆς. Στὸ Σιναϊτικὸ κώδικα 2179 ὑπάρχει ἰδιόχειρο σημεῖωμα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βερροιαίου (στὴν πραγματικότητά καταγόταν ἀπὸ τὴ Νάουσα) γιὰ οἰκοδομικὲς καὶ ἐπισκευαστικὲς ἐργασίες, ποὺ ἔγιναν ἀπ' αὐτὸν στὰ 1708 - 1720. Βλ. Κ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 70. Τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Νικηφόρου Μαρθάλου (Ἰούνιος 1734, Σιναΐτ. κώδικας 2233), ποὺ ἔχει κιόλας δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Ἀμάντου (Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 71 - 78), περιέχει ἐπίσης ἀξιόλογες πληροφορίες γιὰ τὴ μονὴ καὶ τὴν ἐπισκευὴ τῆς στέγης τοῦ Καθολικοῦ. Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα (1806) σώζεται ἄλλο σημαντικό ὑπόμνημα γιὰ τὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίες ποὺ ἔγιναν στὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ Ἰουστινιανείου περιβόλου τῆς μονῆς (Σιναϊτικὸς κώδικας 2197), ὑπὸ τὸν τίτλο «Περὶ τοῦ πότε καὶ πῶς κατέπεσε τὸ τευχόκαστρον τοῦ μοναστηρίου τίνι δὲ κόπῳ ἀνηγέρθη καὶ πόσα ἐξοδα συνέτρεξαν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ». Τὸ ὑπόμνημα δημοσιεύεται, γιὰ πρώτη φορά στὸ τέλος αὐτῆς τῆς μελέτης. Ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1840 σώζεται ἄλλη ἀνέκδοτη ἀναφορὰ σὲ οἰκοδομικὲς ἐργασίες μέσα στὴ μονή, ὑπὸ τὸν τίτλο «Υπόμνημα περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους τῆς βορείου καὶ δυτικῆς πλευρᾶς». Τὸ ὑπόμνημα ἔχει συνταχθεῖ «ὑπὸ τοῦ ἐλαχίστου ἐν ἱεροδιακόνοις Δευτερεύοντος τῆς αὐτοῦ Παναγιότητος Κυρίλλου, σταλέντος εἰς τὸ Μοναστήριον δι' ὑποθέσεις μοναστηριακάς τῇ 1840 ἔτει κατὰ μῆνα Δεκέμβριον» (Σιναϊτικὸς κώδικας 2256). Τέλος, στὸ δεῦτερο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα ἀνάγεται ἄλλο ἀνέκδοτο ὑπόμνημα, ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐργασίαι μαστόρων ἐν τῇ Μονῇ» (Σιναϊτικὸς κώδικας 101). Δυὸ ἄλλες σημαντικὲς ἐλληνικὲς πηγὲς πληροφοριῶν γιὰ τὴ μονὴ ἔχουμε ἀπὸ α) τὴν «Ἐπιτομὴ τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας» καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου τοῦ Κρητὸς (ἐκδόσεις τοῦ 1677, 1729, 1758 καὶ 1805). Γιὰ τὴν Ἐπιτομὴ βλ. Κ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 15 καὶ Κρητικὰ Χρονικὰ I (1947), 291 - 332· β) τὴν Περιγραφὴ ἱερὰ τοῦ ἁγίου καὶ Θεοβαδίστου ὁρους Σινᾶ (ἐκδόσεις τοῦ 1727, 1768, 1773, 1778 καὶ 1817). Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, ἑ.ἀ. 101. Ἀπὸ τὴν «Ἐπιτομὴ» τοῦ Νεκταρίου καὶ τὴν «Περιγραφὴν» ἀντλεῖ σημαντικὲς εἰδήσεις καὶ ὁ Περικλῆς Γρηγοριάδης, ποὺ ἐπεχείρησε νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς: Ἡ ἱερὰ Μονὴ Σινᾶ κλπ., Ἱεροσόλυμα (τυπογραφεῖο τοῦ Παναγίου Τάφου) 1875. Ὅμως, ἡ Σύντομος ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ τοῦ Κ. Ἀμάντου (1953) ἀποτελεῖ μέχρι σήμερα τὴν πιὸ ἀκριβὴ καὶ περιεκτικὴ ἱστορία τῆς μονῆς.

19. Τὸ μετόχι τῆς μονῆς στὴν Τζουβανία τοῦ Καίρου φαίνεται πῶς ὑπῆρχε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1517). Βλ. Ἀθανασίου Κο-

διάφορες χαραγμένες παραστάσεις της μονής, που μᾶς παρουσιάζουν τὸ ἐπιβλητικὸ τοπίο τοῦ Σινᾶ²⁰, καθὼς καὶ οἱ σχετικὲς μὲ τὴ μονὴ περιγραφές καὶ σχεδιάσματα τῶν ξένων προσκυνητῶν καὶ περιηγητῶν²¹.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ συγκεντρώσω στὸ διάστημα τῆς ὀλιγοήμερης παραμονῆς μου στὸ Σινᾶ, στὶς ἀρχές τοῦ 1972, θὰ ἐπιχειρήσω ἐδῶ νὰ διερευνήσω μερικὰ θέματα ποὺ σχετίζονται, κυρίως, μὲ τὰ κτήρια ἐκεῖνα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς μονῆς, ποὺ παρεμβάλλονται ἀνάμεσα στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ Καθολικοῦ καὶ τὸ ἀπέναντί της βορειοανατολικὸ Ἰουστινιάνειο τεῖχος, ἐκεῖνη δηλαδὴ τὴν περιοχὴ τοῦ μοναστηριοῦ ποὺ καταστράφηκε ἢ ἔπαθε ζημιές ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1971²².

μνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Κωνσταντινούπολις 1870, 47, Κ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 42 καὶ 89, τοῦ Ἰδίου, Σύντομος ἱστορία κλπ., 77 καὶ Περ. Γρηγοριάδη, ἔ.ἀ. 68 - 69, σημ. Ι. Ἀξίζει ἰδιαίτερα νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ μετόχι τῆς Τζουβανίας σχετίζεται ἄμεσα μὲ τοὺς ἀναφερόμενους συχνούς «Κλεισμούς» τῆς μονῆς (ἰδίως στὸ 17ο καὶ 18ο αἰῶνα). Βλ. Κ. Ἀμάντου, Σύντομος ἱστορία κλπ., 33. Ἀργότερα, στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα, τὸ μετόχι τῆς Τζουβανίας ἀποτελοῦσε κατὰ τὸν Σιναίου Πορφύριο Β' (1904 - 1926), «Φυτῶριον τῶν δοκίμων, οἷτινες μετὰ τριετὴ δοκιμασίαν ἀνήρχοντο εἰς τὴν Μονὴν ἵνα περιβληθῶσι τὸ μοναχικὸν σχῆμα». Βλ. Πανηγυρικὸ τόμο γιὰ τὰ 1400 χρόνια ἀπὸ τὴν ἱδρυση τῆς μονῆς, Ἀθήναι 1971, 438.

20. Ὅπως ἔχει δείξει ὁ Μ. Χατζηδάκης (Ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος καὶ ἡ Κρητικὴ ζωγραφικὴ, Κρητικὰ Χρονικὰ 4 (1950), 404 - 406), τὸ πρῶτο χαραγμένο ἔντυπο ποὺ ἀπεικονίζει τὴ μονὴ τυπώθηκε στὰ 1682 στὴν Πολωνία ἀπὸ τὸν Σιναίου Ἀνανία. Ὁ ἴδιος ἐρευνήτης ἔχει τεκμηριώσει τὴν ἄποψη ὅτι μὲ πιθανὴ ἀρχικὴ πηγὴ ἓνα σχέδιον τοῦ W. von Waltersweyl, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴ μονὴ γύρω στὸ 1587 καὶ τύπωσε ἀργότερα τὸ βιβλίο του (στὰ 1609) διαμορφώθηκε ἓνας τύπος παραστάσεως τοῦ Σινᾶ. Σ' αὐτόν, τὸ τοπίο τοῦ Σινᾶ ἐμφανίζεται πάντοτε ὑπὸ τὴ μορφή τριῶν κωνοειδῶν βουνοκορφῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μεσαία ἀντιστοιχεῖ στὴν κορυφὴ τοῦ Χωρήβ, στὴ βάση τῆς ὁποίας προβάλλει προοπτικὰ τὸ ὄρθογώνιο τῆς μονῆς, ἐνῶ στὰ γύρω ὑψώματα σημειώνονται τὰ extramuros προσκυνήματα, καθὼς καὶ ἓνα караβάνι μὲ γκαμήλες ποὺ πλησιάζει πρὸς τὸ μοναστήρι. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ 17ο αἰῶνα, ἡ ἴδια πλέον ἡ μονὴ φροντίζει γιὰ τὴν ἐκτύπωση τέτοιων προσκυνηταρίων, ποὺ διαδίδονται πολὺ στὴν Ἀνατολὴ εἴτε καθὼς τὰ μοιράζει ἡ μονὴ στοὺς προσκυνητὲς εἴτε, ἰδίως στὸ 18ο καὶ τὸ 19ο αἰῶνα, καθὼς τὰ μοιράζουν οἱ Σιναῖτες ποὺ περιοδεύουν γιὰ διακονίαν στὶς χῶρες ἐκεῖνες ὅπου ἡ μονὴ διατηροῦσε μετόχια καὶ κτηματικὴ περιουσία. Κατὰ τὸν Μ. Χατζηδάκη (ἔ.ἀ.), κάποιον τέτοιον χαραγμένο ἔντυπο πρέπει νὰ εἶχε ὑπόψη του καὶ ὁ Θεοτοκόπουλος στὴν παράσταση τῆς μονῆς στὴν περίπτωσιν τοῦ τριπτύχου τῆς Modena.

21. Συστηματικὴ ἐργασία γιὰ τὰ περιηγητικὰ κείμενα καὶ τὰ σχετικὰ σχεδιάσματα, καθὼς καὶ ἄλλες ἀπεικονίσεις τῆς μονῆς ποὺ συνοδεύουν μερικὰ ἀπ' αὐτά, ἔχει κάνει ὁ V. I. Benešević, Monumenta Sinaitica, Archaeologica et Palaeographica, Fasc. I, Petropoli 1925 (στὰ ρωσικά).

22. Ἐκφράζω τίς θερμὲς μου εὐχαριστίες στοὺς Πατέρες τῆς μονῆς καὶ ἰδίως τὸν τότε ἀρχιμανδρίτη καὶ τώρα ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ κ. Δαμιανὸ τόσο γιὰ τὴ φιλοξενίαν τους ὅσο καὶ τὴν ἀξιόλογη συνδρομὴ τους στὶς ἐπιτόπου ἐρευνές μου.

Είκ. 2. Μονή Σινᾶ. Ἡ Σκευοφυλακεία, τὰ γύρω ἀπ' αὐτὴν κτίσματα καὶ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ βορειοανατολικοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους, ὅπως ἦσαν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1972. Κατακόρυφη τομὴ-ὄψη κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονα Α - Α τοῦ σχεδίου τῆς είκ. 3.

Είκ. 3. Μονή Σινᾶ. Τὸ ισόγειο τῆς Σκευοφυλακείας καὶ οἱ γύρω ἀπὸ τὴ βόρεια γωνία τοῦ περιβόλου χώροι, ὅπως ἦσαν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1972. Κάτοψη. Οἱ στικτὲς ἐπιφάνειες ὑποδηλώνουν τὶς ὁρατὲς Ἰουστινιάνειες κατασκευές.

Η ΜΟΛΥΒΔΟΣΚΕΠΑΣΤΗ ΣΤΕΓΗ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ

Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Forsyth, ὁ ὁποῖος ἐπικαλεῖται τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Thevenot, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὸ μοναστήρι στὰ 1658²³, ἡ ἐκκλησία τοῦ Καθολικοῦ «ἀπὸ τὸ δέκατο ἑβδομο μέχρι τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, ἔφερε μιὰ στέγη μὲ φύλλα ἀπὸ μολύβι καί, πολὺ πιθανόν, ἔτσι γινόταν ἀπὸ τὸν ἔκτο αἰῶνα»²⁴. Πιστεύω τώρα πὼς τὸ πρῶτο ὄριο πρέπει νὰ μετατεθεῖ πρὸς τὰ πίσω γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰῶνα. Πράγματι, ἀπὸ τὰ 1527 ποὺ ἐπισκέφθηκε τὸ Σινᾶ ὁ φραγκισκανὸς μοναχὸς Fra Noë Bianco, ἀφήνοντάς μας τὶς ταξιδιωτικὲς του ἐντυπώσεις στὸ *Viaggio da Venezia a S. Sepolcro e al Monte Sinai*, μᾶς εἶναι γνωστό, κατὰ τὴ διήγησή του, ὅτι «la detta chiesa è tutta coperta di piombo»²⁵, ἐνῶ στὰ 1629 ὁ Παῖσιος, μητροπολίτης Ρόδου, ἀναφέρει στὴ σχετικὴ μὲ τὸ Σινᾶ ἑμμετρὴ περιγραφὴ του ὅτι ὁ ναὸς εἶναι:

«Μέγας, πλατὺς, εὐμήκιστος, λεπτοτεχνουργημένος,
μολυβδοσκεπαστόμορφος, βασιλικά κτισμένος»²⁶.

Γνωρίζουμε μάλιστα ὅτι στὰ 1732, σὲ περίοδο «κλεισμοῦ» τῆς μονῆς²⁷, ἔγιναν ἐργασίες ἐπισκευῆς τῶν μολυβιδῶν τῆς ἐπικάλυψης καὶ προγραμματί-

23. Βλ. DOP, ἔ.α. 8, σημ. 7.

24. Βλ. ἔ.α. 8. Ὁ Forsyth προσθέτει (ἔ.α. 8, σημ. 7) ὅτι στὰ 1851 ἡ ἐκκλησία ἦταν ἀκόμη σκεπασμένη μὲ φύλλα ἀπὸ μολύβι (ἀπὸ κεῖ καὶ τὸ συμπέρασμά του ὅτι μέσα στὸν 20ὸ αἰῶνα ἔγινε ἡ ἀντικατάσταση τῶν φύλλων αὐτῶν μὲ φύλλα ἀπὸ λαμρίνα). Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ μιὰ φωτογραφία ποὺ εἶχε τραβήξει ἐκεῖνὴ τὴ χρονιά ὁ παπoὺς τοῦ A.H.S. Megaw, ὁ ὁποῖος ἔδωσε ἕνα ἀντίγραφό της στὸν Forsyth.

25. Fra Noë Bianco, *Viaggio da Venezia a S. Sepolcro e al Monte Sinai*, In Lucca 1600, 160. Ὁ φραγκισκανὸς μοναχὸς ἔμεινε, ὅπως ὁ ἴδιος διηγεῖται (ἔ.α. 161), ἑπτὰ μέρες στὴ μονή (... e perchè io potussi meglio vedere ogni cosa rimassi qui 7 giorni). Τὸ ταξίδι τοῦ Νοῆ στὸ Σινᾶ ἔγινε στὰ 1527, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ *Viaggio* (Βενετία 1566), κατὰ τὴ δήλωσιν τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα. Βλ. S. H. Weber, *Voyages and Travels in Greece, the Near East and adjacent regions, previous to the year 1801*, Catalogues of the Gennadius Library, II, 1953, 31.

26. Σιναϊτικὸς κώδικας 534, ἀντίγραφο, σ. 28.

27. Κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Νικηφόρου Μαρθάλῃ (Σιναϊτικὸς κώδικας 2233, φύλ. 4^ρ - 4^ν, βλ. σημ. 18), ὁλόκληρο τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1731 ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1732 μέχρι τὶς 20 Ὀκτωβρίου τοῦ 1733, ἀποτελεῖ περίοδο «κλεισμοῦ» τῆς μονῆς: «προσμένοντες δὲ εἰς Αἴγυπτον χρόνον ἕνα καὶ μῆνας 10 μόλις ἐκαταπείσθησαν οἱ ἐν Αἰγύπτῳ γέροντες νὰ ἀνοιχθῇ τὸ ἅγιον μοναστήριον. Δίδοντες λοιπὸν εἶδισιν τῶν Καφήριδων (Καφήριδες ἢ Καφίριδες = οἱ ἄραβες φύλακες τῆς μονῆς. Βλ. Κ. Ἀμάν-τoυ, *Εὐντομος ἱστορία κλπ.*, 33) καὶ τῆς λοιπῆς ἀραβίας, ἐσυνάχθησαν καὶ ἔγινε σόρα (σόρα = συμφωνία, συμβούλιο) ἔξω ἀπὸ τὸ Χάνι, εἰς τὸ πλησίον τοῦ Τζαμίου (πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὴν κοντινὴ στὸ μετόχι τῆς Τζουβανίας ἐκκλησία ποὺ μετατράπηκε γύρω στὸ 1650 σὲ Τζαμί), εὐρύχωρον σαράγι καὶ βάλλοντας πᾶσαν ὑπόθεσιν εἰς τάξιν, ἄνευ τοῦ φόνου τοῦ οἰκονόμου μελετίου καὶ γράφοντες νέαν σόραν καὶ ἐτοιμασθέντες ἐκινή- νῃσαμε σὺν Θεῷ ἀπ' Αἰγύπτου εἰς τοὺς αψλγ (=1733) Ὀκτωβρίου 17, μετὰ χατζήδων 14,

σθηκαν άλλες για την ξύλινη στέγη²⁸ του Καθολικού. Τις εργασίες είχε αναθέσει στον «χατζή κύρ φιλόθεον, μοναχόν, μαρμαρινόν»²⁹, «ἐπιτήδειον τέκτονα καὶ εἰς τὰ μολύβια»³⁰, ὁ τότε Σιναίου Νικηφόρος Μαρθάλης ὁ Γλυκὺς (1728 - 1747)³¹. Ὁ ἴδιος, ἐξάλλου, ὁ Φιλόθεος μᾶς ἄφησε στὴν ἀψίδα τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης τὴν παρακάτω σχετικὴ ἐπιγραφή: «ἐτελιώθη τὸ παρὸν ἔργον ὡς τοὺς Ἀψλβ' ἀρχιερατεύοντος Σιν(αί)ου κύρ Νικηφόρου Κρητὸς καὶ διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς φιλοθέου μοναχοῦ»³². Τὰ μολύβια εἶχαν ἀγορασθεῖ παλιότερα ἀπὸ τοὺς Σιναῖτες τῆς Τζουβανίας («ἦτον εἰς αἴγυπτον ἀγορασμένα παρὰ τοῦ μακαρίτου χατζή ἀθανάση») ³³ καὶ ὁ Φιλόθεος «μὲ με-

ιερομονάχων, ιεροδιακόνων καὶ μοναχῶν 13 καὶ ἤλθομεν ἀπειράκτως ἅπαντες καὶ ἄνοιξε τὸ ἅγιον μοναστήριον ὁκτωβρίου λ' καὶ εἰσέβημεν ἅπαντες ἀνενόχλητοι δοξάζοντες τὸν παντοδύναμον Κ(ύριο)ν».

28. Σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρει ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νικηφόρος Μαρθάλης (Σιν. κώδ. 2233, φύλ. 4^ρ) γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῆς ξύλινης στέγης τοῦ Καθολικοῦ, ἡ μονὴ εἶχε ἀποκτήσει (στὰ 1732) μιὰ ποσότητα ξυλείας, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν εἶχε γίνει χρῆση μέχρι τὴ σύνταξη τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Νικηφόρου (Ἰούνιος 1734): «μὲ τὸ νὰ ἔχουν οἱ πατέρες κομμένα κάποια κυπαρίσια πρὸ χρόνων 15 (δηλ. στὰ 1715, ἐπὶ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βερροιαίου) εἰς τὸ μετόχιον τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (τέσσερα περίπου χιλιόμετρα στὰ νοτιοδυτικὰ τῆς μονῆς), ἐγράψαμεν καὶ ἐπιμελήθη ὁ δικαῖος ἐν μοναχοῖς γέρων κύρ μισαήλ, ὃν ἡμεῖς διὰ τὴν ἀκαταστασίαν τῶν ιερομονάχων ἀποστείλαμεν δικαῖον καὶ ἐκυβέρνησεν χρόνον ἕνα ἡσυχῶς καὶ εἰρηνικῶς καὶ τὰ ἔφερεν ἐκεῖθεν εἰς τὸ μοναστήριον, ἐστείλαμε καὶ σχιστάδες Κόπταις (δηλ. ξυλουργοὺς Κόπτες ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο) καὶ τὰ ἔκαμαν σανίδια διὰ τὴν αὐτὴν οἰκοδομὴν ἔγιναν δὲ σανίδια 197, τὰ ὁποῖα προστάττομεν ἐν βάρῃ ἀλύτου ἀφορισμοῦ νὰ μὴ ἐξωδιασθοῦν εἰς ἄλλην ὑπηρεσίαν, ἀλλ' νὰ εἶναι φυλαγμένα μόνον διὰ τὴν στέγην, ὅταν ὁ ἐλεήμων Θεὸς εὐδοκίση νὰ ἀνακαινισθῇ». Ποῦ ἀκριβῶς χρησιμοποιοῦνται τὰ 197 σανίδια ποῦ ἀναφέρει ὁ Νικηφόρος δὲν εἶναι γνωστό. Ξέρουμε ὅμως, ἀπὸ τίς πληροφορίες τοῦ Κ. Ἀ μ α ν τ ο υ (Σύντομος ἱστορία κλπ., 15), ὅτι ἐπὶ ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου τοῦ Κρητὸς (1759 - 1790) «ἡ ξύλινη ἀρχαία ψαλιδωτὴ στέγη τοῦ Καθολικοῦ» «ἐκαλύφθη ὑπὸ ὀριζοντίου ξυλίνου φατνώματος κυανοῦ καταστίκτου μὲ χρυσοῦς ἀστέρας». Ἀντίθετες ὅμως πληροφορίες μᾶς δίνει γιὰ τὴν ξύλινη αὐτὴ ψευδοροφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Καθολικοῦ ὁ Γ. Σ ω τ η ρ ί ο υ (Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, 272, σημ. 1), ὅτι δηλαδὴ κατασκευάσθηκε στὰ 1715 (ἐπὶ Ἀθανασίου Βερροιαίου καὶ ὄχι ἐπὶ Κυρίλλου τοῦ Κρητὸς). Μὲ τὴν ψευδοροφὴ αὐτὴ, ποῦ τοποθετήθηκε ἀνάμεσα στὰ ὀριζόντια δοκάρια τῶν Ἰουστινιανείων ζευκτῶν τῆς στέγης, κρύβονται μὲν οἱ ἐπικλήσεις ὑπὲρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κλπ., ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ μὲ ζῶα καὶ φυτὰ διακόσμηση (τοῦ βου μ.Χ. αἰῶνα, ἐπίσης) τῶν κάτω (ὀριζοντίων) δοκῶν τῶν ἰδίων ζευκτῶν. Γι' αὐτὰ βλ. Forsyth, DOP, ἔ.α. 9.

29. Ὑπόμνημα ἀρχιεπισκόπου Νικηφόρου Μαρθάλῃ, Σιναῖτ. κώδ. 2233, φύλ. 4^ρ.

30. Ἐνθ' ἀνωτέρω.

31. Γιὰ τὸν Νικηφόρο Μαρθάλῃ (†1748), «ἐκ τῶν εὐγενεστέρων καὶ μᾶλλον μορφωμένων ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινῶ» κατὰ τὸν Κ. Ἀ μ α ν τ ο υ (Σιναῖτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 82), βλ. Κ. Ἀ μ α ν τ ο υ, ἔ.α. 81 - 83.

32. Βλ. Κ. Ἀ μ α ν τ ο υ, ἔ.α. 83.

33. Σιναῖτ. κώδ. 2233, φύλ. 4^ρ. Παρὰ τίς ἀνωτέρω πληροφορίες ποῦ μᾶς δίνει ὁ ἴδιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νικηφόρος, ὁ Κ. Ἀ μ α ν τ ο υ (Σύντομος ἱστορία κλπ., 63) νομίζει ὅτι

Είκ. 4. Μονή Σινά. Ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ Ἰουστιγιάνειου τείχους στὴν περιοχὴ τῆς βόρειας γωνίας τοῦ περιβόλου, ὅπως ἦταν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1972. Κατακόρυφη τομή-ὄψη κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονα Β - Β τοῦ σχεδίου τῆς είκ. 3.

Είκ. 5. Μονή Σινά. Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ κτηρίου τῆς Σκευοφυλακείας, ὅπως ἦταν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1972. Ὅψη.

Είκ. 6. Μονή Σινᾶ. Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ κτηρίου τῆς Σκευοφυλακείας, ὅπως ἦταν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1972. Ὅψη. Στὸ δεξιὸ ἄκρο τὸ Ἰουστινιάνειο τείχος καὶ τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου σὲ κατακόρυφη τομή.

Είκ. 7. Μονή Σινᾶ. Ἡ μεσαία ἀψιδωτὴ κόγχη στὸ κάτω μέρος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους, στὴν περιοχὴ τῆς βόρειας γωνίας τοῦ περιβόλου. Κάτοψη καὶ κατακόρυφη τομή.

γάλους κόπους τὰ ἀνέλυσε καὶ τὰ ἔχυσε εἰς πλάκας, ἔγιναν δὲ πλᾶκες 130»³⁴.

Τὴν ἐπισκευασμένη αὐτὴ στέγη τοῦ Καθολικοῦ παρουσιάζει μὲ ἀκριβεία ἢ προσεκτικὰ σχεδιασμένη εἰκόνα τοῦ δεσποτικοῦ θρόνου τοῦ Καθολικοῦ (Πίν. 111β), τὸν ὁποῖο διακόσμησε, στὰ 1778, ὁ ζωγράφος Ἰωάννης Κορνάρος (1745 - ;), καλεσμένος ἀπὸ τὸ 1775 στὴ μονὴ ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ Κύριλλο τὸν Κρήτα (1759 - 1790)³⁵. Πράγματι, ὁ Κορνάρος δείχνει προοπτικὰ δλόκληρο τὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονῆς, στὸ ὁποῖο κυριαρχεῖ μὲ τὸ ἀσημένιο τῆς χρῶμα ἡ μοιρασμένη σὲ ὀρθογωνικὲς πλάκες ἀπὸ μολύβια στέγη τοῦ Καθολικοῦ, ποὺ ἀπεικονίζει ἀσφαλῶς τὴν ἀνακαινισμένη ἀπὸ τὸν Φιλόθεο πρὶν ἀπὸ 46 χρόνια μολυβδοσκέπαστη στέγη τῆς ἐκκλησίας.

ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ

Ἄν ἐξαίρῃ κανεῖς τὶς ἴδιες τὶς καμπάνες, εἶναι ἄγνωστο ποῦ ἀκριβῶς βασίζεται ὁ Forsyth στὴν ἄποψή του ὅτι τὸ πέτρινο κωδωνοστάσιο τῆς μο-

δὲ Νικηφόρος μετέφερε μολύβια ἀπὸ τὸ Σιναϊτικὸ μετόχι τοῦ Μπαλατᾶ τῆς Κωνσταντινούπολης γιὰ τὴν ἀνακαίνιση τῆς στέγης, «εἰς τὴν ὁποίαν ἀντικατέστησε καὶ παλαιὰς δοκοὺς διὰ νέων κυπαρισσίνων».

34. Σιναϊτ. κώδικας 2233, φύλ. 4^ρ. Ὁ Νικηφόρος ἀνάθεσε στὸν Φιλόθεο καὶ τὴν κατασκευὴ Βιβλιοθήκης, μέσα στὴ μονή: «βλέποντες δὲ τὰ εὗρισκόμενα βιβλία κατασκορπισμένα καὶ ἔρημμένα ἄλλα εἰς τουλάπια, ἄλλα εἰς θυρίδας καὶ κελλία, ἐσυμπονέσαμεν καὶ βάλλοντες εἰς τὴν σύνταξιν ἐπιστάτην τῶν βιβλίων τὸν λογιώτατον ἅγιον διδάσκαλον καὶ πρωτοσύγκελλον κύρ Ἡσαΐαν, ὅστις μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ σπουδῆς ἐσύναξε πάντοθεν τὰ βιβλία καὶ ἔγραψεν αὐτὰ καὶ εἰς στάσιν πρέπουσαν ἔβαλεν ὡς φαίνονται τανὺν εἰς τὴν βιβλιοθήκην, ἣν ἐτεκτόνησεν ὁ προειρημένος κύρ Χατζὴ Φιλόθεος μοναχός, ὁ ἐκ Προικονήσου, μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας, μετὰ τοῦ μαΐστορος γέροντος κύρ Συμεὼν καὶ πάντων τῶν παρευρεθέντων ἀδελφῶν ὁ Θεὸς συγχωρήσοι καὶ αὐτοῖς καὶ τοῖς γονεῦσιν αὐτῶν ἐτελειώθη δὲ τῷ αὐτῷ ἔτει (1734) μηνὶ Μαρτίῳ. Ὁ ἅγιος Θεὸς νὰ μᾶς ἐξιώσῃ νὰ ἀνακαινίσωμεν καὶ τὴν στέγην τῆς ἀγίας ἐκκλησίας, ᾧ πρέπει δόξα, εὐχαριστία καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν Ἀψλδ' μηνὶ Ἰουνίῳ. Ἐλέφ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ ὅρους Νικηφόρος». Βλ. Σιναϊτ. κώδ. 2233, φύλ. 4^ν καὶ Κ. Ἀ μ α ν τ ο υ, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 77 - 78 καὶ 83 (ὅπου ἡ δημοσίευση τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Βιβλιοθήκης ποὺ ἔκτισε ἐπὶ Νικηφόρου ὁ Φιλόθεος, στὰ 1734).

35. Κατὰ τὸν Κ. Ἀ μ α ν τ ο (Σύντομος ἱστορία κλπ., 65), ὁ Κορνάρος «ἐζωγράφησε πολλὰς εἰκόνας ἀνεκαίνισε δὲ καὶ παλαιότερας». Γιὰ τὸν Κορνάρο βλ. καὶ Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 59 - 60. Ἡ εἰκόνα τοῦ δεσποτικοῦ θρόνου ποὺ ζωγράφησε ὁ Κορνάρος φέρει μιὰ κεφαλαιογράμμητη ἐπιγραφὴ (διακρίνεται ἓνα τμήμα τῆς στὸν Πίν. 111β), ποὺ ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Ἀ μ α ν τ ο (Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 60): «Ἐκ βάρων ἀνηγέρθη τὸ ἱερὸν τοῦτο μοναστήριον τοῦ Σιναίου ὅρους, ἔνθα ἐλάλησεν ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσῇ, παρὰ τοῦ ταπεινοῦ βασιλέως Ρωμαίων Ἰουστινιανοῦ πρὸς αἰδίων μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ τῆς συζύγου Θεοδώρας. Ἐλαβε τέλος κατὰ τὸ τριακοστὸν ἔτος τῆς βασιλείας του. Καὶ κατέστησεν ἐν αὐτῷ ἡγούμενον ὀνόματι Δουλᾶς, ἐν ἔτει ἀπὸ μὲν Ἀδὰμ σκτὰ ἀπὸ δὲ Χριστοῦ φκζ'. Ἐλέφ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ ἀγίου καὶ Θεοβαδίστου ὅρους Σινᾶ Κύριλλος. χεῖρ ἦν ζωγράφου Κορνάρου Ἰωάννου Κρητὸς 1778».

νῆς (Πίν. 103β καὶ 106δ), κτισμένο πάνω στο βόρειο πύργο τῆς πρόσοψης τῆς ἐκκλησίας τοῦ Καθολικοῦ³⁶, ἀποτελεῖ «ἓνα δῶρο ἀπὸ τῆ Ρωσία, πρὶν ἀπὸ ἓναν περίπου αἰῶνα»³⁷. Ἄν δὲν ἔχει πάντως κάποια γραπτὴ μαρτυρία, τότε τὸ συμπέρασμά του πιθανὸν νὰ ὀφείλεται στὴν περίτεχνη μορφή τοῦ μνημείου καὶ ἰδίως τὴν ἀπόληξή του σὲ μία ἰδιαίτερα φανταχτερὴ ἐπίστεψη, στὴ μορφή ἐνὸς κάπως κρομμυοειδοῦς τρούλλου, ποὺ τὸν ἔκαναν νὰ δεῖ ἓνα ἐντυπωσιακὸ δῶρο ἀπὸ τὴν τσαρική Ρωσία.

Πράγματι, τὸ κωδωνοστάσιο τοῦ Σινᾶ, ποὺ ξεπερνάει σὲ ὕψος τὸ γειτονικὸ μιναρὲ τοῦ τζαμιοῦ τῆς μονῆς³⁸, ἐμφανίζεται στὸ γνωστὸ καὶ πολὺ διαδο-

36. Νομίζω ὅτι, καταρχήν, σωστὰ ἐπισημαίνει ὁ Forsyth (DOP, ἔ.ἀ. 8) ὅτι ἡ παρουσία τῶν δύο πύργων ἐκατέρωθεν τῆς ἀετωματικῆς, στὴ μορφή ἐνὸς ἀσυνήθιστα ὑψηλόκορμου ἰσοσκελοῦς τριγώνου, διαμόρφωσης τῆς δυτικῆς ὀψης (πρόσοψης) τοῦ κυρίως ναοῦ τοῦ Καθολικοῦ, δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν πρόθεση τοῦ «τέκτονος» Στεφάνου νὰ ἀναδείξει τὴν πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας, ποὺ βρισκόταν, βυθισμένη σχεδόν, πολὺ πιὸ χαμηλὰ ἀπὸ τὸν ἐρχόμενο ἀπὸ τὴν εἰσοδο τῆς μονῆς, στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ μοναστηριοῦ, προσκυνητή.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ δὲν διευκρινίζει ὁ ἐρευνητὴς εἶναι τὸ ποιά θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἡ ἀρχικὴ μορφή τῶν δύο αὐτῶν πύργων ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐλλείπουσα τῶρα ἀπόληξή τους. Κατὰ τὴν ἀποψή μου, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ὑπῆρχε, ἐκεῖ ὅπου τῶρα ἀρχίζει ὁ πρῶτος ὄροφος τοῦ κωδωνοστασίου, μιὰ τετράριχτη ἢ τρίριχτη στέγη μὲ ἐπικάλυψη πάλι ἀπὸ φύλλα ἀπὸ μολύβι. Σὲ τοῦτο συνηγορεῖ καὶ ἡ παρουσία, στὴ βάση τοῦ κωδωνοστασίου (ἀλλὰ καὶ στὸν ἄλλο, τὸν νότιο πύργο), ἐνὸς ἀρκετὰ πλατιοῦ, λοξόμνητου κοσμητή, παρόμοιου μ' αὐτὸν ποὺ παρουσιάζεται στὴν ὄψη τῶν βόρειων πλαγίων παρεκκλησιῶν, τοῦ ὁποῖου ἡ κλίση πρέπει νὰ συνεχιζόταν πρὸς τὴν κορυφὴ τῆς στέγης αὐτῆς μὲ τὰ μολύβια τῆς ἐπικάλυψης. Τοὺς δύο αὐτοὺς πύργους τῆς πρόσοψης πρέπει, ἐξάλλου, νὰ δεῖ κανεὶς καὶ ἀπὸ τυπολογικῆς πλευρᾶς, ἀφοῦ πειστικὰ ἐπισημαίνονται οἱ Συριακὲς - Παλαιστινιακὲς καταβολὲς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Σινᾶ (DOP, ἔ.ἀ. 18).

37. Βλ. DOP, ἔ.ἀ. 8.

38. Στὴν Αἴγυπτο κυριαρχοῦσαν ἤδη (πρὶν ἀπὸ τὸ 1871, ἔτος ἀνέγερσης τοῦ κωδωνοστασίου) οἱ Ἕλληνοὶ καὶ πιθανὸν τοῦτο νὰ εἶχε δημιουργήσει στοὺς Σιναιτὲς μιὰ κάποια αἰσθησιὴ ἐλευθερίας κινήσεων ἀπέναντι στὸ μουσουλμανικὸ στοίχειο, ἔτσι ὥστε ἡ κατασκευὴ ἐνὸς ὑψηλοῦ κωδωνοστασίου, ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν μιναρὲ τοῦ τζαμιοῦ, νὰ φαινόταν τῶρα ἀκίνδυνη καὶ ἐφικτή.

Γιὰ τὴ μετατροπὴ σὲ τζαμί ἐνὸς Ἰουστινιανείου κτίσματος, ἀπέναντι στὴ δυτικὴ ὄψη τῆς ἐκκλησίας, ποὺ πιθανὸν προοριζόταν, κατὰ τὸν Forsyth, γιὰ τὴ φιλοξενία τῶν προσκυνητῶν μέσα στὴ μονή, βλ. DOP, ἔ.ἀ. 8. Ὁ Forsyth ἀνάγει τὴ μετατροπὴ τοῦ ξενώνα σὲ τζαμί στὸν 11ο αἰῶνα, «as a concession by the monks to the Islamic world around them» (The Monastery κλπ., ἔ.ἀ. 80 - 81) καὶ ἀναφέρει πῶς ἡ ὑπαρξὴ τζαμιοῦ μέσα στὸ μοναστήρι μαρτυρεῖται, γιὰ πρώτη φορά, στὰ 1381. Ἀντίθετα, ὁ Κ. Ἀμαντος (Σύντομος ἱστορία κλπ., 32) πιστεύει ὅτι τὸ τζαμί ἰδρύθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1101 - 1106, ἐνῶ ὁ μιναρὲς του «εἶναι νεώτερον πτωχικὸν κατασκευάσμα». Πάντως, στὰ 1335, ὁ περιηγητὴς Jacobus de Verona σχεδιάζει (ἐξω ἀπὸ τὸ μοναστήρι) ἓνα κτήριο μὲ τὴν ἐνδειξη: Moscheta Saracenorum, ποὺ τὸ τοποθετεῖ πάνω στὸ μονοπάτι ποὺ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ Χωρήβ, τὴν Ἁγία Κορυφή. Βλ. V. I. Benešević, Monumenta κλπ., ἔ.ἀ. LXI, ὅπου φωτογραφία τοῦ ἀπλοῖκου, ὡπωςδῆποτε, σχεδιάσματος τοῦ Jacobus. Εἶναι πιθανὸν ὅμως τὸ τζαμί αὐτὸ τῆς Ἁγ. Κορυφῆς νὰ σχετίζεται μὲ τὸ μικρὸ τέμενος ποὺ ἔκτισαν οἱ

μένο, από τηνιακούς μαρμαράδες, τύπο κωδωνοστασίου ελληνικών εκκλησιών και μοναστηριών, που ανάγονται στην προεπαναστατική περίοδο και τα χρόνια της βασιλείας του Όθωνος και, κυρίως, του Γεωργίου Α'. Η διάδοσή τους στον έλλαδικό χώρο και ή σύνδεσή τους με την Τήνο έχει και άλλοτε υποστηριχθεί³⁹.

Πρόκειται για ένα τετράγωνο σε κάτοψη, περίοπτο, τριώροφο κτίσμα, που υψώνεται ελεύθερα πάνω από το βόρειο πύργο της πρόσοψης, με μιὰ απόλυτα κλασική διάρθρωση κατ' όροφο: μεγάλοι, τετραγωνικοί πεσσοί με δωρικά επίκρανα στις γωνίες και ανάμεσά τους δίλοβα ήμικυκλικά τόξα με φουρούσια στα κλειδιά τους και «μετάλλια» ανάμεσά τους, που χωρίζονται από έναν τετραγωνικό δωρικού επίσης ρυθμού πεσσίσκο. Όλα μαζί συγκρατούν έναν επίσης κλασικό θριγκό για να επακολουθήσει ο επόμενος όροφος κοκ.

Το σύνολο κορυφώνεται σ' έναν ιδιόμορφο, κεντρικό τρουλλίσκο, με άκτινωτά διαταγμένα λεπτά βεργία, που αβλακώνουν το εξωτερικό του, του οποίου ή κοιλόκυρτη γενέτειρα θυμίζει το στυλ flamboyant της γοτθικής αρχιτεκτονικής. Στις τέσσερις γωνίες του κωδωνοστασίου, ο τρουλλίσκος συνοδεύεται από μικρές συμπαγείς πέτρινες σφαίρες με σταυρούς στην κορυφή τους, γνωστές κι από άλλα προγενέστερα παραδείγματα στην Ελλάδα (μαρμάρينو κωδωνοστάσιο του 1806 στο μοναστήρι της Ύδρας).

Τόσο ο τύπος και ή μορφή όσο και οί σκαλισμένες μέσα σε κύκλους δύο ελληνικές επιγραφές της δυτικής όψης δεν αφήνουν καμιάν αμφιβολία ότι έχουμε και πάλι ένα έργο τηνιακού τεχνίτη, πραγματοποιημένο στα 1871, στην τόσο απομακρυσμένη αλλά δεμένη πάντα με τον ελληνισμό και την όρθοδοξία χερσόνησο του Σινά⁴⁰.

νομάδες «Μεζένηδες» κατά τον Κ. Αμάντο (Σιναϊτικά μνημεία ανέκδοτα, 98), για να τιμούν τον Μωϋσή κοντά στην εκκλησία της Αγίας Κορυφής που είχε κτίσει επίσης ο Ιουστινιανός. Τέλος, ο ίδιος ο μιναρές εικονίζεται με πολλή ακρίβεια (βασικά όχι με μεγάλες μορφολογικές διαφορές από τον μιναρé που σωζόταν μέχρι τελευταία, πριν δηλαδή εκτελεστούν μερικές ανακαινιστικές έργασίες), στην εικόνα του Ιωάννη Κορνάρου του 1778 (Πίν. 111β).

39. Βλ. Ι. Δημακόπουλου, Το σπίτι του Γιαννούλη Χαλεπά στον Πύργο της Τήνου, Νέα Έστία, τεύχ. 1057 (15.7.1971), 934, σημ. 1. Τέτοιας περίπου μορφής, μαρμάρινα συνήθως, κωδωνοστάσια σώζονται στην Τήνο, το Ναύπλιο, την Ύδρα, τη Σύμη, το Άργος, τη Σύρο κ.ά.

40. Η πιό ψηλά τοποθετημένη και σκαλισμένη στην πέτρα επιγραφή είναι ή εξής: ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΑΛΛΑΤΣΑΤΩΝ ΩΚΟΔΟΜΗΤΑΙ ΤΟΔΕ ΙΝ ΚΑ ΑΩΟΑ. Και ή άλλη: ΕΡΓΟΝ ΙΑΚΩΒΟΥ ΒΑΡΟΥΤΗ ΤΗΝΙΟΥ 1871. Με τη χρονολογία αυτή συμφωνεί και μιὰ σχετική περικοπή από τα απομνημονεύματα του Αρχιεπισκόπου Σινά Πορφυρίου Β' (βλ. Πανηγυρικό τόμο, έ.ά. 441), ότι δηλαδή όταν Σινάιου ήταν ο Καλλίστρατος (1867 - 1885) «ψυχή και σωτήρ» της μονής ήταν ο Σκευοφύλακας Γρηγόριος. Αυτός, κατά τον Πορφύριο, «εφρόντιζε περί ανοικοδομήσεως

Η ΚΡΗΝΗ ΚΑΙ ΤΟ ΦΡΕΑΡ ΤΟΥ ΜΩΨΕΩΣ

Ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν πλάγια (βόρεια) εἴσοδο τοῦ Καθολικοῦ, ἀνοικτὸ πρὸς τὸ στενὸ ὑπαίθριο πέρασμα, ποὺ ὁδηγεῖ ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαι καὶ τὴ Σκευοφυλακεία πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς βόρειας περιοχῆς τῆς μονῆς, ὑπῆρχε, στὸ ἰσόγειο τοῦ κατεστραμμένου πλέον κτηρίου τῆς Σκευοφυλακείας, ἓνα τετράπλευρο περίπου δωμάτιο, στεγασμένο μὲ ξύλινα δοκάρια καὶ καλαμωτὴ (Εἰκ. 3 καὶ 5), τὸ ὁποῖο μὲ τὶς δύο κτιστὲς γοῦρνες καὶ τὴν πέτρινη σκάφη τοῦ ἐσωτερικοῦ του φαινόταν ν' ἀποτελεῖ ἓνα βοηθητικὸ χῶρο τῆς μοναστικῆς κοινότητος τοῦ Σινᾶ, τόσο κοινὸ ὅσο ἓνα πλυσταριό.

Μοναδικὴ ἐξαίρεση σ' αὐτὸ τὸ ἐντελῶς ἀσήμαντο ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο ἀποτελεῖ ἡ πέτρινη κρήνη τῆς μονῆς (Εἰκ. 5 καὶ Πίν. 105β), ποὺ δὲν ἔπαθε τίποτε ἀπὸ τὴ φωτιά.

Ἡ κρήνη εἶναι προσκολλημένη στὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο τοῦ παραπάνω χώρου καὶ παρουσιάζεται στὸν στερεότυπο σχεδὸν τύπο μεταβυζαντινῆς κρήνης τῶν ἐλληνικῶν μοναστηριῶν: ρηχὸ ἀψίδωμα στὴ μορφὴ μουσουλμανικοῦ τόξου μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ κορύφωσή του στὸ μέσο, πάνω στὸ τυφλὸ τοῖχο τῆς πρόσοψης, ποὺ κρύβει πιὸ πίσω μία μικρὴ ὕδατοδεξαμενὴ,

μῆς πλευρᾶς τῆς ἀνατολικῆς (πιθανὸν ἐννοεῖται ἐδῶ ἡ ἀνατολική, μὲ ξύλινο χαγιάτι, πτέρυγα κελλίων, στὸ μέσον περίπου τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους), αὐτὸς ἀνφοκοδῶσε τὸ μονύδριον τῶν Ἀγ. Τεσσαράκοντα, τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, τὸ λαμπρὸν κωδωνοστάσιον τῆς Μονῆς». Ἡ ἰδέα ὅμως τῆς κατασκευῆς ἐνὸς κωδωνοστασίου ἀπασχολοῦσε ἀπὸ νωρίτερα τοὺς Σιναιῖτες. Ἔτσι, στὴν ὑπ' ἀριθμ. 181 ἐπιστολῇ τοῦ 1856, ποὺ φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς καὶ ἔχει σταλεῖ στὸ Σινᾶ (ἀπευθύνεται στὸν «Πρωτοσύγκελλο καὶ Ἐπίτροπο τοῦ Δικαιοτάτου κύρ Ἀγαθάγγελο καὶ λοιποὺς Πατέρες») ἀπὸ τὸ μετόχι τῆς Τζουβανίας, διαβάζουμε τὰ ἐξῆς (φύλ. 1^ο): «Τὸ ἀπὸ 21 Ὀκτωβρίου γεγραμμένον γράμμα σας ἐλάβομεν, εἶδομεν ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ κύρ Ἀγαθαγγέλου ἐλάβετε πρὸς χρῆσιν τῶν καθημερινῶν ἐξόδων τῶν δύο Κοινοβίων τὰ χίλια καισαροβασιλικά φλ. ὡσαύτως καὶ τὰ προσταλέντα ἕτερα χίλια διὰ τοῦ κυρίου Καβάφη. Προσῆδαμεν ἔτι ὅτι λαβόντες τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν ἡμῶν περὶ ἀνοικοδομῆς τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ Μοναστηρίῳ κελλίων καὶ χαρᾶς πλησθέντες ἐδιπλασιάσατε τὴν προθυμίαν σας διὰ τὸ ἱερὸν τοῦτο ἔργον: μὴ λήψετε ἀπαραιτήτως κατὰ τὸν προσηχὴ Μάρτιον νὰ ἀρχίσῃ καὶ ἡ κατεδάφισις τῶν παλαιῶν σεσαθρωθέντων κελλίων, ὧλων, καὶ ἡ ἀνοικοδομὴ τούτων κατὰ σειρὰν πρὸς τὸ βόρειον μέρος, ὅπου καὶ τὰ δωμάτια ὑποδοχῆς τῶν προσκυνητῶν τε καὶ τῶν ἐρχομένων εὐρωπαίων, τὰ δὲ ἐν μέσῳ ὅλα νὰ κατεδαφισθῶσι καὶ νὰ ἐξομαλυνθῇ ὁ τόπος μενόντων μόνον τῶν οἰκημάτων τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μετὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Μεγάλου Ναοῦ καὶ ἐν μέσῳ τούτων νὰ γίνῃ κωδωνοστάσιον, οὔτε μικρὸν οὔτε μεγάλον, ἀλλὰ μεσαῖον ἀπὸ πετρῶν τὰ θεμέλια τὸ δὲ λοιπὸν ἀπὸ κορυφῆς ἀπὸ τοῦβλων ἵνα ἔχῃ ὥραϊαν θεωρίαν. περὶ οὐ νὰ γίνῃ ὁ πλάνος παρὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ νὰ μᾶς τὸν στείλῃτε. Ὁραιοτέρον δὲ θέλει γίνῃ τὸ κωδωνοστάσιον τοῦτον ἢ ἐὰν ἐπάνω αὐτοῦ μέρος εἶναι περιβεβλημένον μὲ τζινκον καὶ μὲ σιδηροὺν σταυρὸν βεβαμένον»!

καί μία μεγάλη όλόσωμη πέτρινη γούρνα μπροστά του για τη συγκέντρωση του νερού⁴¹.

Ο έφοδιασμός της κρήνης με νερό εξασφαλίζεται από ένα ιδιότυπο πηγάδι, που βρίσκεται μέσα στο χώρο που προαναφέρθηκε και τον όποιο το τελευταίο κάνει να είναι κάτι παραπάνω από ένα απλό πλυσταριό ή σημείο ύδροληψίας της μονής. Γιατί ασφαλώς το περίεργο αυτό πηγάδι, του οποίου το φρεατοστόμιο παίρνει έδω την αλλόκοτη μορφή ένα τετράπλευρου, κτισμένου με πέτρες, ύψηλου τοίχου, που διασχίζει το ισόγειο και τον όροφο της Σκευοφυλακείας για να καταλήξει στο πλακόστρωτο δώμα της τελευταίας, είναι, κατά την παράδοση, το «φρέαρ του Μωυσέως».

Δέν είναι γνωστή ή μορφή του φρέατος και του γύρω απ' αυτό χώρου την εποχή της ίδρυσης της μονής, μολονότι ένα άλλο κατάλοιπο των Ίουστινιάνειων κτισμάτων της άμεσα γειτονικής περιοχής είναι, κατά τον Forsyth, ένα τόξο με άψιδόλιθους από γρανίτη (Εικ. 3 και 5 και Πίν. 105β), που σημαδεύει την άφετηρία του ύπαιθρίου περάσματος ανάμεσα στην εκκλησία και το φρέαρ⁴². Το τελευταίο μάλιστα πρέπει να προϋπήρχε και να συνδέεται με τον κήπο, που διατηρούσαν εκεί οι έρημίτες και άναχωρητές, που συνάντησε ή Αιθερία στα τέλη του τετάρτου αιώνα. Είναι, επίσης, βέβαιο ότι ή παρουσία του νερού αποτέλεσε, μαζί με την «άκατάφλεκη βάτο», καθοριστικό παράγοντα για την ίδρυση της μονής στο συγκεκριμένο χώρο που αυτή καταλαμβάνει στους πρόποδες της κορυφής του Χωρήβ και ότι το φρέαρ αποτελούσε, ακόμη, για τους προσκυνητές ένα άλλο αξιοθέατο *intra muros*.

41. Βλ. Ι. Δημακόπουλου, 'Η κρήνη της Νέας Μονής Χίου, ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, 486 - 490 και πίν. 504 - 6. 'Η καθαρά μουσουλμανικής προέλευσης και εύρύτατα διαδομένη στη διάρκεια της τουρκοκρατίας μορφή του τυφλού άψιδώματος της κρήνης του Σινά πρέπει να άποδοθεί στο ιστορικό και πολιτιστικό περιβάλλον της μονής, την τουρκοκρατούμενη δηλαδή Παλαιστίνη και Αίγυπτο, απ' όπου συχνά προέρχονταν συνεργεία τεχνιτών, που εργάζονταν κατά περιόδους στο μοναστήρι. 'Ετσι, στην ύπ' αριθμ. 181 έπιστολή του έτους 1856 προς το μοναστήρι από το μετόχι της Τζουβανίας αναφέρονται τα έξης (φύλ. 2'): «Οί δέ δώδεκα μάστοροι ούς έγράψατε να έλθωσιν από την Τρίπολιν της Συρίας είνε και αυτοί της παλαιάς μόδας, μή γινόσκοντες περί νεωτέρων οίκοδομών. διά τουτο ανάγκη πάσα να στείλητε άρχιτέκτονα είδήμονα των νέων οίκοδομών, άλλως δέ θέλει γίνη κατά το παλαιόν κακορίζηκος ή άνοικοδομή, όπως οδηγεί και τους από Τρίπολιν μαστόρους και τους άλλους κατά τον νέον της αρχιτεκτονικής εύπρεπισμόν. Προσέξατε περί τούτου καλώς ίνα μή έξοδευθώσιν είς μάτην τόσα φλωρία. . .». 'Η ίδια ή κρήνη, πάντως, άποτελεί, κατά τη γνώμη μου, νεώτερο σχετικά κτίσμα, του οποίου ή κατασκευή δέν πρέπει να ξεπερνάει το 18ο αιώνα.

42. Βλ. Εικ. 1 (γενική κάτοψη του μοναστηριακού συνόλου), όπου με μαύρη χονδρή γραμμή υποδηλώνονται τα τμήματα εκείνα που κατά τον Forsyth άποτελούν Ίουστινιάνειες κατασκευές. 'Ανάμεσα σ' αυτά, περιλαμβάνεται και το ήμικυκλικό αυτό τόξο. Πρβλ. και The Monastery, κλπ., έ.ά. πίν. XXXII, εικ. Β.

Έτσι, είναι χαρακτηριστικό ότι στην ξυλογραφία της μονής που συνοδεύει την έκδοση του *Viaggio* του Νοῦ στο Σινᾶ, στὰ 1527 (Πίν. 111α), μολονότι λάθος τοποθετημένο, τὸ φρέαρ τοῦ Μωϋσέως τονίζεται ἐντελῶς ἰδιαίτερα μ' ἓνα μεγάλο φρεατοστόμιο, ἐνῶ στὰ 1709 ἀξιώνεται μὲ μία εἰδική ἀναφορὰ στὴν ἀφήγηση τοῦ Σιναΐτη Καλλινίκου: «Ἐμπροστὰ στὴν ἐκκλησία τοῦ Καθολικοῦ τὴν πόρτα εἶναι δύο κυπαρίσια. Εἰς τὴν δεύτερην τὴν πόρτα εἶναι τοῦ Μωϋσῆ τὸ πηγάδι ὅπου ἐπότιζε τὰ πρόβατά του. Ἔχει καὶ μία ροδιὰ ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν καιρόν. Ἀκόμα ἔχει κυπαρίσια 4 καὶ μία κραβατίνα. Τὰ παρόντα δὲν εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν καιρόν»⁴³.

ΤΟ ΙΣΟΓΕΙΟ ΤΗΣ ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΕΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΙΣΩ ΑΠ' ΑΥΤΟ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Δίπλα ἀκριβῶς στὴν κρήνη, μιὰ πόρτα ἔφερνε σὲ μιὰ εὐθύγραμμη σκάλα, συνολικοῦ ὕψους 1,95 μ. περίπου, ποὺ ἀνέβαζε στὸν ὄροφο τῆς Σκευοφυλακείας, ἐνῶ λίγο πιὸ πέρα, στὸ ἰσόγειο τοῦ ἰδίου κτηρίου, ἀνοιγόταν μία ἄλλη πόρτα (Εἰκ. 3 καὶ 5), ποὺ ὀδηγοῦσε κατευθεῖαν σ' ἓνα μεγάλο δωμάτιο, μὲ δάπεδο ἀπὸ χῶμα, χαμηλότερο κατὰ 0,47 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς πόρτας, στεγασμένο καὶ πάλι μὲ δοκάρια καὶ καλαμωτή, ὕψους 2,46 μ. Τὸ δωμάτιο ἦταν γωνιακὸ καὶ φωτιζόταν ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ ἄλλου ἐξωτερικοῦ τοῦ τοίχου, ποὺ ἔβλεπε πρὸς τὰ ἀνατολικά (Εἰκ. 6).

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ ἀπέναντι στὴν ἐξώπορτα τοῦ παραπάνω χώρου τοίχος. Τὸ ἄκρο του πρὸς τὰ ἀνατολικά δείχνει καθαρὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς ἄρμου ἀνάμεσα σὲ δύο κατασκευὲς ποὺ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς ἐποχές (Πίν. 107α). Ἡ μιὰ εἶναι κτισμένη μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ ξυλοδεσιές, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἀποτελεῖ τὸν πεσσὸ ἐνὸς ἡμικυκλικοῦ τόξου μὲ ἴχνη στρώματος (ἐξωτερικῶν;) ἐπιχρισμάτων⁴⁴.

43. Σιναΐτικὸς κώδικας 1579, φύλ. 92^ν. Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι ὁ Καλλίνικος μιλάει μὲν γιὰ τὸ πηγάδι, ἀλλὰ δὲν λέει τίποτε γιὰ τὴν κρήνη, πράγμα ποὺ πιθανὸν σημαίνει ὅτι ἡ τελευταία δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη στὰ 1709. Εἶναι ἐπίσης σημαντικὴ ἡ πληροφορία ὅτι ἐκεῖ ὅπου καὶ τώρα βρίσκεται τὸ πηγάδι ὑπῆρχε μία κρεββατίνα (πιθανὸν στὴ θέση τὴν ὁποία διατήρησε μέχρι τὴν πυρκαγιά τοῦ 1971), καθὼς καὶ μιὰ ροδιὰ καὶ τέσσερα κυπαρίσια. Τοῦτο μπορεῖ νὰ σημαίνει ὅτι τὸ πλινθόκτιστο κτήριο τῆς Σκευοφυλακείας δὲν ὑπῆρχε στὰ 1709 (ὅπως καὶ ἡ κρήνη) καὶ στὴ θέση τους ἐκτεινόταν μιὰ ὑπαίθρια αὐλὴ μὲ δένδρα.

44. Εἶναι ἄγνωστο ἂν ὁ πεσσὸς αὐτὸς εἶναι γωνιακός, ὅποτε πρέπει νὰ κάμπτεται, κατ' ὀρθὴν περίπου γωνία, πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἰουστινιανείου τείχους ἢ, ἀντίθετα, ὑπῆρχε καὶ ἄλλη ἡμικυκλικὴ ἀψίδα, ποὺ ἐκτεινόταν πρὸς τὰ ἀνατολικά. Πάντως, ἀπὸ τὶς στρώσεις τῶν ἰδίων τῶν γρανιτένιων δόμων τοῦ πεσσοῦ αὐτοῦ προκύπτει κάποια διαταραχὴ τῆς κανονικότητάς τους, σὲ σχέση μὲ τὶς στρώσεις τῶν δόμων τῶν ἄλλων ἀψίδων (Εἰκ. 2). Εἶναι, ἐπίσης, ἀπίθανο ὁ ἀπὸ παντοῦ κλειστὸς ὀρθογωνικὸς χώρος, δίπλα ἀκριβῶς στὸν παραπάνω πεσσό, νὰ ἀποτελεῖ συμπαγὴ τοῖχο, πάχους 3,40 μ. περίπου. Στὸν ὄροφο πάντως,

Τὸ τόξο εἶναι κτισμένο μὲ μεγάλους ἀψιδόλιθους ἀπὸ γρανίτη, πάχους 0,78 μ., ἀποτελεῖ δὲ τὸ πρῶτο τόξο μιᾶς εὐθύγραμμης σειρᾶς ἀπὸ πέντε συνολικὰ ἀψίδες, ποὺ πατοῦν ἐπάνω σὲ ἑξὶ πεσσοὺς καὶ ἔχουν τὶς ἴδιες σχεδὸν διαστάσεις ἀνοίγματος, ὕψους καὶ πάχους. Οἱ τέσσερις ἀπ' αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴ μιὰ πλευρὰ ἐνὸς διαδρόμου, μήκους 18 περίπου μέτρων, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ χῶρο αὐτὸ τοῦ ἰσογείου τῆς Σκευοφυλακείας γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν πορεία του πρὸς τὴ μιὰ ἀπὸ τὶς τέσσερις γωνιῆς τοῦ ὀχυρωμένου περιβόλου τῆς μονῆς (Εἰκ. 2 καὶ 3).

Ἡ ἄλλη πλευρὰ τοῦ ἴδιου διαδρόμου εἶναι κτισμένη μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ τὸ μήκος της μοιράζεται στὰ τρία μὲ ἓνα σφενδόνιο διατομῆς μισοῦ τεθλασμένου τόξου (Εἰκ. 2 καὶ 3 καὶ Πίν. 107β) καὶ ἄλλα δυὸ κτιστὰ εὐθύγραμμα δοκάρια ἀπὸ πυκνὰ τοποθετημένους κορμούς κυπαρισσιῶν καὶ ἀργολιθοδομῇ, ἐπάνω στὰ ὁποῖα πατοῦν ἄλλα ξύλινα δοκάρια καὶ ἡ καλαμωτὴ ποὺ στεγάζουν τὸ διάδρομο⁴⁵. Ὁ διάδρομος ἦταν γεμάτος μὲ χώματα, ἔτσι ὥστε ἡ ἀρχικὴ στάθμη τοῦ δαπέδου νὰ βρίσκεται πιὸ χαμηλά⁴⁶ (Πίν. 107α).

Ἡ ἴδια ἡ τοξοστοιχία, ποὺ ἀσφαλῶς ἀνάγεται στὴν ἐποχὴ τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς καὶ ἦταν γνωστὴ στοὺς Σιναῖτες καὶ πιθανὸν καὶ στὸν Forsyth⁴⁷, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὑπόγεια κατασκευή, μιὰ καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι ἂν δὲν ὑπῆρχε μπροστὰ τῆς ὁ διάδρομος καὶ τὸ κτήριο τῆς Σκευοφυλακείας θὰ ἦταν ὁρατὴ ἀπὸ τὸ ὑπαίθριο πέρασμα ἀνάμεσα στὴν τελευταία καὶ τὴν

ὑπῆρχε, πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ χῶρο αὐτό, ἓνα μικρὸ δωμάτιο μ' ἓνα μικρὸ παράθυρο (Εἰκ. 2), πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Σκευοφυλακείας, πράγμα ποὺ κάνει βεβαιότητα τὴν ἀποψη ὅτι οἱ πλινθόκτιστοι τοῖχοι τῆς Σκευοφυλακείας, μπροστὰ στὴν ἀψίδα καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν τοῖχο αὐτὸ ἀπὸ ἀργολιθοδομῇ, ἀποτελοῦν προσθήκη.

45. Ἡ στρώση τῆς καλαμωτῆς, πάνω ἀπὸ τὰ ἀνά διαστήματα τοποθετημένα δοκάρια ποὺ στεγάζουν τὸ διάδρομο, γίνεται σὲ ὕψος 1,0 ἕως 1,04 μ. ἐπάνω ἀπὸ τὸ κλειδὶ τῶν ἡμικυκλικῶν ἀψίδων, οἱ ὁποῖες φαίνεται πῶς ἀρχικὰ εἶχαν ὄχι μόνο τὰ πλαῖνά τους ἀλλὰ καὶ τὰ πάνω ἀπὸ τὸ τόξο τοὺς τμήματα κτισμένα μὲ γρανιτένιους δόμους καὶ ὄχι μὲ ἀργολιθοδομῇ, ὅπως γίνεται τώρα γιὰ τὶς περισσότερες ἀπ' αὐτές.

46. Μετὰ ἀπὸ σχετικὸ αἶτημά μου, οἱ Πατέρες ἔβαλαν μιὰ ομάδα ἀπὸ τοὺς ἄραβες ὑπηρετὲς τῆς μονῆς νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἀποκομιδὴ τῶν μαλακῶν, ἐξάλλου, χωμάτων τόσο μέσα στὸ διάδρομο, ὅσο καὶ σὲ ὀρισμένους ἄλλους χώρους, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς βόρειας γωνίας τοῦ μοναστηριοῦ. Ὁ ἀναγκαῖος ἠλεκτροφωτισμὸς τῶν παραπάνω χώρων γιὰ τὶς ἀποχωματώσεις αὐτὲς ἐπιτεύχθηκε χάρις στὴ γεννήτρια ποὺ διαθέτει ἡ μονή.

47. Δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι ὁ Forsyth γνωρίζει τὴν τοξοστοιχία αὐτὴ, μιὰ καὶ ἡ σχετικὴ βραχύτατη καὶ ἐλάχιστη διαφωτιστικὴ ἀναφορά του σὲ ἄλλες Ἰουστινιάνειες κατασκευὲς (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν περίβολο, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Καθολικοῦ καὶ τὸν ξενώνα), καταλήγει στὴν παρατήρηση ὅτι αὐτὲς «εἶναι λιγότερο σημαντικὲς καὶ ἀπλῶς θίγονται ἐδῶ» (DOP, ἔ.ἀ. 15). Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ὁ Forsyth, στὸ ὑπόμνημα ποὺ συνοδεύει τὸ γενικὸ σχέδιο τῆς μονῆς, ἐνῶ γιὰ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς (π.χ. στοὺς ἐνδεικτικoὺς ἀριθμοὺς 20, 10 καὶ 12) ἀναφέρει ὅτι κάτω ἀπὸ νεώτερα κτίσματα ὑπάρχουν Ἰουστινιάνειες τοξοστοιχίες, στὸν ἀριθμὸ 19, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν περιοχὴ ποὺ ἐξετάζουμε, δὲν λέει τίποτε τέτοιο.

ἐκκλησία τοῦ Καθολικοῦ⁴⁸. Ἡ χάραξή της δὲν εἶναι παράλληλη μὲ τὸ Ἰουστινιάνειο τεῖχος ἀλλὰ προχωράει μὲ μιὰ ἀπόκλιση, ἔτσι ὥστε ἡ ἀπόστασή της ἀπ' αὐτὸ νὰ κυμαίνεται ἀπὸ τὰ 3,02 μ. στὰ 4,14 μ., σὰν νὰ ἦταν δηλαδὴ στὶς προθέσεις τοῦ «τέκτονος» τῆς μονῆς Στεφάνου νὰ μειώσει τὴ μεγάλη ἀπόκλιση ποὺ παρουσιάζεται ἀνάμεσα στὴν ἐκκλησία καὶ τὴ γειτονικὴ της βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου.

Ὁ χῶρος τώρα ποὺ ἀπομένει ἀνάμεσα στὶς πέντε αὐτὲς ἀψίδες καὶ τὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τῶν δύο πλευρῶν τῆς βόρειας γωνίας τοῦ μοναστηριοῦ μοιράζεται μὲ ἐγκάρσιους καὶ κατὰ μῆκος τοίχους, κτισμένους μὲ ἀργολιθοδομὴ ἐνισχυμένη μὲ ξυλοδεσιές, σὲ τρία θολωτὰ διαμερίσματα, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς δύο πρῶτες ἀψίδες, καὶ σὲ ἕξι ἄλλους τετράπλευρους χώρους, ποὺ στεγάζονται μὲ τὸ γνωστὸ σύστημα τῶν ξύλινων δοκαριῶν καὶ καλαμωτῆς. Ὅλοι οἱ παραπάνω χῶροι οὔτε φωτίζονται οὔτε ἀερίζονται.

Οἱ δύο πρῶτοι δημιουργοῦνται μὲ ἓναν ἐγκάρσιο τοῖχο, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ μέσο τῆς πρώτης ἀψίδας καὶ φθάνει μέχρι τὸ Ἰουστινιάνειο τεῖχος, στὸ βάθος. Ὁ πρῶτος στεγάζεται μ' ἓναν ἡμικυκλικὸ θόλο, ἐνῶ ὁ δεῦτερος μ' ἓναν ὀξυκόρυφο. Στὸν πρῶτο, ἀξιοσημείωτὴ εἶναι ἡ παρουσία μιᾶς ὀρθογωνικῆς σὲ διατομὴ κόγχης, στὸν τύπο τοῦ ἐντοίχιου ἑρμαρίου, ποὺ ἀνοίγεται εἰς βάρος τοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους. Ἐχει βάθος 1,10 μ., ἄνοιγμα 0,80 καὶ στεγάζεται μὲ τρεῖς γρανιτένιους ἀψιδόλιθους ποὺ σχηματίζουν μιὰ μικρὴ ἡμικυκλικὴ ἀψίδα. Τὸ ὕψος τῆς κόγχης, στὸ κλειδὶ τοῦ τόξου της, εἶναι 1,41 μ. Ὁ δεῦτερος καὶ ὁ τρίτος θολωτὸς χῶρος δὲν ἔχουν, ἀντίθετα, καμιά κόγχη ἢ ἄλλο ἄνοιγμα στὸν τοῖχο τοῦ βάθους, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸ ἴδιο τὸ κτισμένο μὲ μεγάλους γρανιτένιους δόμους Ἰουστινιάνειο τεῖχος.

Ἡ ἐπόμενη ἀψίδα φράσσεται μὲ ἓνα τοῖχο ἀπὸ ἀργολιθοδομὴ καὶ στὸ μέσο της περὶπου ἀνοίγεται μία πόρτα εἰσόδου (Εἰκ. 2). Τέλος, οἱ τρεῖς ἐπόμενες ἀψίδες διαγράφονται τελείως ἐλεύθερες ἀπὸ ὅποιαδήποτε προσθήκη καὶ ἡ τελευταία μάλιστα ἀπ' αὐτὲς δὲν ὀδηγεῖ σὲ κανένα τυφλὸ δωμάτιο, ὅπως οἱ δύο προηγούμενες, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὸ ἀψιδωτὸ πέρασμα σ' ἓναν ὀρθογωνικὸ χῶρο, στὸν ὁποῖο ὑπάρχουν δυὸ πόρτες (Εἰκ. 3). Ἡ μιὰ ὀδηγεῖ πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους τῆς μονῆς καὶ ἡ ἄλλη πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ βορειοδυτικοῦ τείχους. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ πρῶτος, κατὰ τὸ βορειοανατολικὸ τεῖχος, χῶρος. Πρόκειται γιὰ ἓνα στενὸ μακρὸ δωμάτιο, γενικῶν διαστάσεων 2,10 × 7,75 μ. περὶπου, μὲ ἀκαθόριστὴ τὴν ἀρχικὴ στάθμη τοῦ δαπέδου του, ἀλλ' ὅπωςδήποτε πολὺ πρὸς ὑψηλὴν στάθμη δοκιδωτῆς ὀροφῆς ἀπ' ὅλους τοὺς ὑπόλοιπους θολωτοὺς ἢ μὴ θολωτοὺς χώρους (Εἰκ. 3 καὶ 4). Ἐκεῖνο ποὺ ἐντυπωσιάζει στὸ δωμάτιο αὐτὸ

48. Κατὰ τὶς μετρήσεις μου, τὸ ἐπίπεδο τοῦ 1,50 μ. περὶπου κάτω ἀπὸ τὸ κλειδὶ τῶν ἀψίδων ταυτίζεται μὲ τὸ ἐπίπεδο τοῦ πλακόστρωτου περάσματος ἀνάμεσα στὴν ἐκκλησία καὶ τὴ Σκευοφυλακεία.

είναι ή έσωτερική παρειά του Ίουστινιάνειου τείχους, που αποτελεί και τον προς τά έξω τοίχο του δωματίου. Στη βάση του, χαμηλά, διακρίνονταν τά κλειδιά τριών ήμικυκλικών, μικρών άψίδων, που μετά την πρόχειρη απομάκρυνση των μαλακών χωμάτων, που είχαν συσσωρευθεί σέ άρκετο πάχος μέσα στο δωμάτιο, αποδείχθηκε πώς ήσαν ιδιόμορφης διατομής κόγχες, στον τύπο του έντοίχιου έρμαρίου που είδαμε νωρίτερα⁴⁹ (Εικ. 4 και 7). Είναι όμως βέβαιο πώς δέν πρόκειται και πάλι για ένα σύνολο τριών στη σειρά έρμαρίων, αλλά είτε άεραγωγών είτε έστιών. Ή τελευταία έκδοχή ένισχύεται από τò γεγονός ότι α) στο βάθος της μιās από αυτές βρέθηκε άντι για χώμα τέφρα, ένα πολύ μικρό όστρακο πήλινου άγγείου και ύπολειμματα μισοκαμένων ξύλων, β) στο πάνω μέρος της καθεμιās κόγχης, επάνω άκριβώς από μία καμπυλωτή ύποχώρηση του τοίχου, βρίσκεται ή άφετηρία ένός κεκλιμένου προς τά έξω και άνω άγωγού⁵⁰ (Εικ. 7). Ή παρουσία μιās σκαρπωτής ένισχυσης στο έξωτερικό του τείχους (Πίν. 106γ), άκριβώς στη θέση των τριών αυτών άψιδωτών άνοιγμάτων, έμποδίζει δυστυχώς την άναζήτηση του στομίου των άεραγωγών αυτών, που θυμίζουν άλλες τοξωτές κόγχες σέ άλλα σημεία του τείχους⁵¹ (Πίν. 109α - β και 110α).

Τόσο τò βορειοανατολικό τείχος όσο και τò κατ' όρθή, σχεδόν, γωνία διπλανό του διευρύνονται προς τά κάτω σέ τρείς διαφορετικές στάθμες (Εικ. 4): στο ύψος των κέντρων των τριών άψιδωτών κογχών, στο ύψος που απολήγουν οί άψιδόλιθοι που σχηματίζουν τις τελευταίες και στο ύψος της πέμπτης, πάνω από την προηγούμενη διέυρυνση, στρώσης των δόμων. Και τά δύο τείχη έχουν ύποστει έπιδιορθώσεις, όπως δείχνει ή άπουσία ένός μεγάλου άριθμού δόμων και ή έπίχριση του έπισκευασμένου μέρους με κο-

49. Στο ύψος της τέταρτης επάνω από τις άψιδωτές αυτές κόγχες όριζόντιας στρώσης δόμων διακρίνονται στρογγυλά τρυπόξυλα, που άνήκουν πιθανώς σ' ένα ξύλινο πάτωμα που μοίραζε, παλιότερα, τò ύψος του δωματίου σέ δύο έπιμέρους χώρους.

50. Οί διαστάσεις των άψιδωτών αυτών έσοχών είναι 0,76 μ. άνοιγμα, 1,50 μ. συνολικό ύψος (μαζί με τò ήμικυκλικό άνώφλι) και 1.23 μ. βάθος (μαζί με τò καμπυλωτό κοίλωμα στο βάθος τους).

51. Στη νοτιοανατολική πλευρά του Ίουστινιάνειου τείχους υπάρχουν άψιδωτά άνοίγματα, παρόμοια με τις τοξωτές κόγχες στίς όποιες άναφερόμαστε, τά όποια καταλήγουν στο έξωτερικό του τείχους σέ μία σχισμή σχεδόν, με τη σταδιακή μείωση του πλάτους του άνοίγματος. Βλ. The Monastery, κλπ., έ.ά. πίν. VIII, εικ. Α και Β (βλ. Πίν. 109β). Οί θυρίδες αυτές είχαν, πιθανόν, άμυντικό χαρακτήρα (τοξευτικές) και κάτι παρόμοιο άναφέρειται από τόν Π ρ ο κ ό π ι ο (II, i, 15 - 16) στην περιγραφή των όχυρώσεων στο Δάρας: «τάς μόν γάρ έπάλξεις πρότερον ούσας λίθων ένθηκη ξυναγωγών άπέσφιγξεν έν στενφ μάλιστα, ίχνη αυταίς μόνα ές θυρίδων άπολιπών σχήμα, τοσοϋτον δέ αυτών συγκεχωρηκώς άνεργέναι, όσον δή και χείρα διεΐναι, και των τοξευμάτων έξόδους έπί τούς ένοχλόντας ένθένδε λελείφθαι». Δέν συμβαίνει όμως τò ίδιο και με τις περιγραφόμενες έδω «θυρίδες».

νίαμα, που έχει ἀφεθεί σὲ μία μικρὴ ἔσοχή, πὺδ μέσα δηλαδὴ ἀπὸ τὴν κατακόρυφη ἐπιφάνεια τῶν *in situ* δόμων.

Ἀξιοσημείωτη γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους εἶναι καὶ ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς κατὰ 45° τοποθετημένου δόμου, ὕψους 0,35 μ. περίπου, πὺδ εἰσδύει μὲ τὰ ἄκρα του καὶ στοὺς δύο τοίχους, ἔτσι ὥστε νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ μεταξύ τους σύνδεση (Εἰκ. 4). Τέλος, χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ παρουσία, στὸ ὕψος τῆς πὺδ ψηλὰ εὐρισκόμενης διεύρυνσης, δυὸ ἀπόλυτα ὀρθογωνικῶν ἐσοχῶν μὲ λοξότμητη τὴν ἐπάνω πλευρά τους, πὺδ πρέπει ἐπίσης νὰ ἀνήκουν στὶς Ἰουστινιάνειες κατασκευές. Ἡ ἐντύπωση πὺδ ἔχει κανεῖς εἶναι ὅτι πρόκειται εἴτε γιὰ δυὸ δοκοθήκες εἴτε γιὰ δυὸ τρυπόξυλα. Στὴν πρώτη ἐκδοχὴ θὰ μπορούσε κανεῖς νὰ ὑποθέσει τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς πατώματος στὴ στάθμη αὐτὴ ἢ ἀκόμη μιᾶς δοκιδωτῆς δίρριχτης ἢ μονόρριχτης στέγης, πὺδ κάλυπτε τὸ μεταξύ τῆς τοξοστοιχίας καὶ τοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους κενό.

Ὁ ἄλλος χώρος, πὺδ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἄλλη πλευρὰ (τὴ βορειοδυτικὴ) τῆς ἴδιας γωνίας τοῦ μοναστηριοῦ, στεγάζεται σὲ πολὺ χαμηλότερη στάθμη ἀπὸ τὸν προηγούμενο χώρο καὶ παρουσιάζει κι αὐτὸς δυὸ μικρὲς ἀψιδωτὲς κόγχες χαμηλὰ, πάντοτε πάνω στὸ Ἰουστινιάνειο τείχος, οἱ ὁποῖες ὅμως ἦσαν καλὰ φραγμένες μὲ χώματα καὶ πέτρες, ἔτσι ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ κανεῖς νὰ διαπιστώσει μὲ σιγουριά τὸ σχῆμα καὶ τὸν προορισμὸ τους⁵².

Ἀπ' ὅλα τὰ παραπάνω στοιχεῖα εἶναι, ἴσως, πρόωρο νὰ καταλήξει κανεῖς σ' ἓνα ὀριστικὸ συμπέρασμα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχικὴ μορφή τῶν Ἰουστινιάνειων αὐτῶν κατασκευῶν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονῆς. Πάντως, δὲν πρόκειται γιὰ μία εὐθυγραμμία ὑπογείων ἀψίδων, πὺδ ἀποσκοποῦσε στὴ δημιουργία ἐνὸς ὀριζόντιου βατοῦ ἐπιπέδου, ὅπως γίνεται σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς μονῆς⁵³. Ἀντίθετα, ἡ παρουσία τῶν μικρῶν ἀψιδωτῶν ἐσοχῶν (ἐντοίχιων ἐρμαρίων καὶ ἀεραγωγῶν ἢ ἐστιῶν) φανερῶνει τὴν ὑπαρξὴ χρησιμοποιοησίων, βοηθητικῶν ἢ καὶ κατοικησίμων (γιὰ τὴ φρουρὰ ἢ τὴ μοναστικὴ κοινότητα) χώρων, στὴ μορφή ἐνὸς στενόμακρου ἰσογείου ἢ καὶ μὲ ὄροφο κτί-

52. Λίγα μέτρα νοτιότερα βρίσκεται μιὰ παρόμοια ἀψιδωτὴ κόγχη, πὺδ ἀποτελεῖ τὸ στόμιο ἐνὸς ἀγωγοῦ ὀμβρίων, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ τὰ νερὰ ἔξω ἀπὸ τὸ μοναστήρι, στὸν παρακείμενο κῆπο. Πρόκειται γιὰ τὸ σημεῖο 11 τοῦ γενικοῦ σχεδίου τοῦ Forsyth. Βλ. καὶ *The Monastery*, κλπ., ἔ.ἀ. XX, εἰκ. Β (Πίν. 109α).

53. Τονίζοντας τὸ κατωφερικὸ τοῦ ἐδάφους μέσα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονῆς, ὁ Forsyth (*The Monastery*, κλπ., ἔ.ἀ. 6), παρατηρεῖ ὅτι: «due to the slope Justinian's architect built terraces, carried on great arches, at the bottom of the slope so as to equalize the level of the area within the monastery». Ὁ Forsyth ὅμως ἀναφέρεται στὴν περιοχὴ 20 τοῦ γενικοῦ τοῦ σχεδίου, δηλαδὴ στὸ πλάτωμα μπροστὰ στὸ τζαμί (ἔ.ἀ. πίν. XIX ἕως XXI). Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ Κ. Ἀμαντος (Σύντομος Ἱστορία κλπ., 14) ἐκφράζει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ τοξοστοιχίες αὐτὲς προορίζονταν γιὰ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς μονῆς.

σματος, σὲ ἐπαφή μὲ τὸ τεῖχος, ἀλλὰ πολὺ πιὸ χαμηλὰ ἀπὸ τὶς ἐπάλξεις του, μπροστὰ στὸ ὁποῖο ὑπῆρχε ἴσως ἓνα πλάτωμα μὲ τὸ φρέαρ τοῦ Μωϋσέως στὸ μέσο⁵⁴.

Ο ΟΡΟΦΟΣ ΤΗΣ ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΕΙΑΣ,
Η ΔΟΥΒΑΡΑ, Ο ΔΙΑΔΡΟΜΟΣ ΤΩΝ ΕΠΑΛΞΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ

Τὴ διάταξη τοῦ ἰσογείου μὲ τὸ διάδρομο στὸ μέσο ἀκολουθοῦσε, σὲ γε-
νικὲς γραμμές, πρὶν καταστραφεῖ ὁλότελα ἀπὸ τὴ φωτιά, καὶ ὁ ὄροφος τῆς
Σκευοφυλακείας, ὅπου καὶ τὰ διαμερίσματα τοῦ Σκευοφύλακα τῆς μονῆς.

Ἡ σκάλα ποὺ προαναφέρθηκε ἔφερνε σ' ἓνα κεντρικὸ χῶλ, δίπλα στὸ
ὁποῖο ὑπῆρχε ἓνα δωμάτιο μὲ ἓνα μικρὸ ξύλινο ἐξώστη, πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ
τὸ χῶρο τοῦ φρέατος τοῦ Μωϋσέως (Εἰκ. 5 καὶ Πίν. 105β), μέσα στὸ ὁποῖο
ὑπῆρχε καὶ ὁ τοίχος τοῦ ἰδιότυπου φρεατοστομίου τοῦ τελευταίου.

Στὴν ἀπέναντι πλευρά, ὑπῆρχαν τρεῖς τυφλοί, ὀρθογωνικοῦ σχήματος
χῶροι, σὲ ἐπαφή μὲ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τείχους, ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν ἀκριβῶς
στοὺς τρεῖς θολωτοὺς χώρους τοῦ ἰσογείου τοῦ κτηρίου. Μὲ τὴν πυρκαγιά,

54. Στὸ ἰσόγειο τοῦ κτίσματος αὐτοῦ, κατὰ μήκος τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ὅπως
ἀκριβῶς σῴζεται τώρα (Εἰκ. 3), φαίνεται ὅτι πολὺ ἀργότερα, πιθανότατα στὰ θολωτὰ καὶ
τὰ ἄλλα διαμερίσματα ποὺ περιγράψαμε, φυλάσσονταν σιτάρι, ὄσπρια κλπ. Τοῦτο προ-
κύπτει ἀπὸ σχετικὴ περικοπὴ τοῦ Παΐσιου (1629):

«Καὶ ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας ἐστὶν κατὰ τὴν νεῦσιν
αὐλή, ὅταν θελήσειεν πᾶς τις ἵνα καθήσῃ.

Αὐτὸς ὁ τόπος λέγεται Δουβάραν τῶν κακίστων
ἀράβων ἐνθα τρέφονται ἐκ τῶν τροφίμων πλείστων.

Ἐκεῖ γὰρ πρόκειται κελλία ἐνθα βάνουν σιτάρι,
ρίζη, ρεβήνθι καὶ κοκκία φακὴν τε καὶ κριθάρη.

Πιὸ κάτω, μάλιστα, ὁ Παΐσιος διευκρινίζει ὅτι οἱ χῶροι αὐτοὶ βρίσκονται στὸ κατώγι:
«Ἐπ' αὐθιγὸν τοῦ κατωγίου ὅπου εἰ τὸ σιτάρι». Σιναῖτ. κώδικας 534, ἀντίγραφο, σ. 26.

Καὶ κατὰ τὸν Krautheimer ὅμως, τὰ διάφορα κτίσματα ποὺ βρίσκονται σήμερα μέσα
στὴ μονὴ εἶναι νεότερα καὶ «in their majority they occupy the site of the original structures
lining the inside of the walls both living quarters and common rooms for the monastic con-
gregations and barracks for the protecting garrison». Τοῦτο δὲν εἶναι περίεργο κατὰ τὸν
ἴδιο ἐρευνητὴ, ποὺ φέρνει παραδείγματα ἀπὸ τὴ Haidra καὶ τὸ Timgad τῆς βόρειας Ἀφρι-
κῆς: «They were simultaneously monasteries, fortified garrisons, watering places and ca-
ravan-serais». (Βλ. K r a u t h e i m e r, ἔ.α. 272). Ἀλλὰ καὶ στὴν ἀκριβέστατη εἰκόνα τοῦ
Κορνάρου (1778, Πίν. 111β), κατὰ μήκος τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς, παριστάνονται πολλὰ
ἰσόγεια(;) ἐπιμήκη κτίσματα, στεγασμένα μὲ μονόρριχτες στέγες ἢ δώματα. Εἶναι ἐπίσης
χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ στὴν ξυλλογραφία τοῦ Viaggio τοῦ F r a N o ἔ, ἡ ὁποία, παρὰ
τὶς ὁποιοδήποτε ἀνακρίβειές της, παρουσιάζει ἀσφαλῶς μιὰ γενικὴ εἰκόνα τοῦ ὀχυρω-
μένου μοναστηριακοῦ συνόλου τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης στὰ 1527, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονῆς
καὶ περιμετρικὰ τοῦ περιβόλου της εἰκονίζονται διάφορα οἰκήματα μὲ στέγες καὶ τοξο-
στοιχίες στὸ ἰσόγειο (Πίν. 111α).

ἔπесαν τὰ ἐπιχρίσματα τοῦ Ἰουστινιάνειου καὶ διαγράφηκαν καθαρὰ δυὸ ὀξυκόρυφες κόγχες ἐπάνω στὸ τεῖχος, μέσα στὸ ἓνα ἀπὸ τὰ τρία δωμάτια (Εἰκ. 2 καὶ Πίν. 108α). Πρὸς τὴ γωνία τοῦ περιβόλου, ὑπῆρχαν δυὸ στενόμακροι χῶροι ἀποθηκῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας στεγαζόταν μὲ δοκιδωτὴ ὀροφή καὶ ὁ ἄλλος μερικῶς μ' ἓνα θόλο καὶ μερικῶς μὲ δοκιδωτὴ ὀροφή (Πίν. 108β).

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ μεσαῖο ἀπὸ τὰ πέντε τόξα τοῦ ἰσογείου ὑπάρχει ἀκόμη μιὰ ἀψιδωτὴ, ἀπὸ πελεκητοὺς ἀψιδόλιθους, κατασκευὴ (μέσα στὴ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀποθῆκες ποὺ προαναφέρθηκαν), καθὼς καὶ τρεῖς γρανιτένιοι δόμοι, ὅμοιοι μὲ τοὺς ὑπόλοιπους τοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους, ποὺ ἐδράζονται πάνω σὲ ἀντίστοιχο πεσσὸ τῆς ἰσόγειας τοξοστοχίας⁵⁵ (Εἰκ. 2).

Οἱ παραπάνω χῶροι τῆς Σκευοφυλακείας μποροῦν, πιθανόν, νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὴν περιγραφόμενη ἀπὸ τὸν Παῖσιο περιοχὴ τῆς μονῆς, ὅπου στὰ 1629 ὑπῆρχαν καταλύματα γιὰ τοὺς δυτικούς ἱερωμένους:

«Ἐπάνωθεν τοῦ κατωγίου ὅπου εἶ τὸ σιτάρι
εἶναι κελλὴν τοῦ κατοικεῖν ὅταν ἔλθουν οἱ φράροι.
Ἐρχονται γὰρ κατὰ καιρὸν φράγκοι προσκυνητάδες
καὶ λειτουργοῦσιν καὶ αὐτοὶ φράροι τε καὶ παπάδες.
Ἐκεῖ καὶ παρεκκλήσιον φράγκικον καθορᾶται
εἰς τῶν κελλίων τὴν αὐλὴν ὅπερ καὶ προσκυνᾶται.
Αὐτὸ ἐπονομάζεται μάρτυς Αἰκατερίνη
καὶ εὐροιμι βοήθειαν ὅταν ΧC μὲ κρίνη»⁵⁶.

55. Τὸ τόξο αὐτὸ φαίνεται νὰ ἔχει ἀνακουφιστικὸ προορισμὸ καὶ μᾶλλον δὲν ἀνήκει στὶς Ἰουστινιάνειες κατασκευές. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς δόμους ποὺ διακρίνονται στὸ σχέδιό μου τῆς κατακόρυφης τομῆς Α - Α, οἱ ὁποῖοι πιθανόν μεταφέρθηκαν ἐκεῖ γιὰ τὴν καλύτερη κατασκευὴ τῆς γωνίας τοῦ τοίχου τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο παρακείμενες ἐπιμήκεις ἀποθῆκες τοῦ ὀρόφου τῆς Σκευοφυλακείας.

56. Συναῖτικὸς κώδικας 534, ἀντίγραφο, σ. 26. Κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ Σινᾶ τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλά, πρωτονοταρίου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (1578), «Ἐνδὸν τοῦ Σιναίου Μοναστηρίου μόνον Γραικοὶ λειτουργοῦσι καὶ ψάλλουσι. Ἐνδὸν δὲ τοῦ περιουλίου ἔστι παρεκκλήσιον Αἰκατερίνης τῶν Λατίνων, πλησίον τῷ ναῷ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων». Βλ. Κ. Ἀμάντου, Σύντομος ἱστορία κλπ., 51. Γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ἀφιξῆς τῶν Σταυροφόρων στὸ Σινᾶ βλ. Παυ. Φοργιᾶ, Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σινᾶ ὡς κέντρον παγ-χριστιανικῆς θρησκευτικῆς λατρείας καὶ αἱ περιπέτειαι αὐτῆς διὰ μέσου τῆς ἱστορίας, Πανηγυρικὸς τόμος, ἔ.ἀ. σ. ρκστ'. Βλ. καὶ ὅσα γράφει γιὰ τὴ διείσδυση τῶν Λατίνων στὴ μονὴ στὸν 11ο - 14ο αἰῶνα ὁ Περ. Γρηγοριάδης, ἔ.ἀ. 73, καθὼς καὶ ὁ Κ. Ἀμάντου, Σύντομος ἱστορία κλπ., 35. Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχει τὸ κτήριο τῆς Τράπεζας τῆς μονῆς, πίσω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς ἐκκλησίας, ὅπου ὑπῆρξαν, τὸ 1976, σημαντικὰ εὐρήματα κατὰ τὴ διάρκεια ἐργασιῶν στὸ κτήριο ἀπὸ ἰδιώτη ἀρχιτέκτονα ποὺ ἀπασχολοῦσε ἡ μονή. Κατὰ τὸν Κ. Ἀμάντου, Σύντομος ἱστορία

Τὸ κατεστραμμένο ἀπὸ τὴν πυρκαγιά δῶμα τῆς Σκευοφυλακειᾶς ἀποτελοῦσε μιὰ μεγάλη ἐπιφάνεια, στρωμένη μὲ πλάκες, ποὺ ἦταν καὶ ἡ τελευταία στρώση τοῦ γνωστοῦ συστήματος δοκαριῶν καὶ καλαμωτῆς, μὲ τὸ ὁποῖο στεγαζόταν ὁλόκληρος ὁ ὄροφος τοῦ κτηρίου. Ἡ στάθμη τοῦ δώματος βρισκόταν λίγο πιὸ χαμηλά ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ διαδρόμου τῶν ἐπάλξεων τοῦ τείχους (Εἰκ. 2 καὶ Πίν. 103β καὶ 104α) καὶ συνεχιζόταν πρὸς τὴ βόρεια γωνία τοῦ περιβόλου μ' ἓνα ὅμοια πλακοστρωμένο δῶμα, ποὺ ἐπικάλυπτε τὶς δυὸ ἀποθῆκες ποὺ προαναφέρθηκαν, γιὰ νὰ καταλήξει στὴν ἀφετηρία μιᾶς σκάλας φερόμενης ἐπάνω σὲ θολωτὴ κατασκευή. Ἡ σκάλα ἀνέβαζε στὸ ἐπίπεδο τῆς μονώροφης κεραμοσκεπάστης αἵθουσας ὑποδοχῆς τῶν προσκυνητῶν καὶ τῶν καταλυμάτων τῶν Πατέρων (διώροφα, ἐπιμήκη, κεραμοσκεπαστα, κτίσματα, μὲ ξύλινο ἐξώστη) τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς μονῆς, ποὺ ἔμειναν ἄθικτα ἀπὸ τὴ φωτιά.

Στὸ δῶμα τῆς Σκευοφυλακειᾶς ὑπῆρχαν μονάχα δυὸ μικροὶ κλειστοὶ χώροι, καθὼς καὶ ἓνας ἄλλος πολὺ μεγαλύτερος, ἡμυπαίθριος, στεγασμένος καὶ πάλι μὲ καλαμωτὴ⁵⁷, ἀνοικτὸς πρὸς τὰ δυτικά, μὲ προσαρτημένη τὴν ἀπόληξη τοῦ πολυώροφου στομίου τοῦ φρέατος τοῦ Μωϋσέως (Πίν. 103β καὶ 104α). Στὸ μέσο περίπου τοῦ δωματίου αὐτοῦ ὑπῆρχε ἓνας μέγας κατακόρυφος ξύλινος πίρος, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο τυλιγόταν ἓνα χονδρὸ σχοινί, τοῦ ὁποῖου τὸ ἄλλο ἄκρο προχωροῦσε πρὸς τὸ Ἰουστινιάνειο, ὅπου ὑπῆρχε ἓνα μεγάλο ἄνοιγμα μὲ εὐθύγραμμο ἀνώφλι καὶ τοξωτὴ ἀνακουφιστικὴ κατασκευὴ ἀπὸ πάνω. Μ' ἓνα ἅπλο βαροῦλκο τὸ σχοινὶμποροῦσε νὰ κατεβάσει ἢ νὰ ἀνεβάσει σημαντικὰ βάρη ἀπ' τὴ στάθμη τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐδάφους στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονῆς (Εἰκ. 2 καὶ Πίν. 104β, 105α καὶ 106β).

Αὐτὸ καθαυτὸ τὸ ἄνοιγμα εἶναι μέχρι σήμερα γνωστὸ ὡς Δουβάρα κι ἀπὸ κεῖ συχνὰ ὀνομαζόταν Δουβάρα κι ὁλόκληρο τὸ δῶμα τῆς Σκευοφυλακειᾶς ἢ, ἀκόμη, ὁλόκληρο τὸ βορειοανατολικὸ τεῖχος τοῦ μοναστηριοῦ. Περικυκλωμένη ἀπὸ φυλὲς Βεδουίνων ἡ μονή, ἀναγκαζόταν, μὲ μία παράδοση αἰώνων (πιθανὸν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ), νὰ φροντίζει γιὰ τὴν καθημερινὴ τροφοδοσίαν ὧσων τουλάχιστον νομάδων περιφέρονταν στὴν περιοχὴ τοῦ μοναστηριοῦ. Στὶς ἐκκλήσεις τῶν Σιναϊτῶν γιὰ βοήθεια καὶ τὰ «ταξίδια» (διακονία) στὶς χριστιανικὲς χώρες, ἡ Δουβάρα καθιερώνεται

κλπ., 51, «ἡ Τράπεζα ἐχρησίμευεν ἄλλοτε ὡς λατινικὴ ἐκκλησία καὶ δι' αὐτὸ διασώζει μέχρι σήμερον ὀνόματα Φράγκων προσκυνητῶν».

57. Στὶς ὁδηγίες ποὺ δίνονται σὲ συνεργεῖο μαστόρων, πιθανὸν στὰ 1861, γιὰ διάφορες ἐργασίες στὴ μονὴ ἀναφέρονται, στὸ ἄρθρο 4, καὶ τὰ ἐξῆς (Σιναϊτικὸς κώδικας 101, φυλ. 1^α): «Νὰ κατεδαφίσωσι τὸ ἐν τῇ Δουβάρα ἐτοιμόρροπον δωμάτιον μικρὸν τοῦ θυρωροῦ, ἄλλοτε γραφεῖον, καὶ τὰ συνέχοντα αὐτὸ τεῖχη, μέχρι τοῦ οἰκονομείου καὶ ἀντ' αὐτῶν κατασκευάσωσι κάγκελλα καὶ ἐπὶ στύλων κτιστῶν ἢ ξυλίνων κρεμάσωσι τὴν καλὰμαν σκέπην τῆς Δουβάρας».

τὸ ἀργότερο ἀπὸ τὸ 16ο αἰώνα, ὡς ἓνα ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῶν παραστάσεων τῆς μονῆς. Ἔτσι, στὶς φορητὲς εἰκόνες, τὶς στάμπες καὶ τὶς χαλκογραφίες τὸ θέμα τῆς Δουβάρας παίρνει ἓνα χαρακτήρα σχεδὸν στερεότυπο: ἓνας Σιναΐτης προβάλλει στὸ ἄνοιγμα τῆς Δουβάρας, κατεβάζοντας ἓνα καλάθι μὲ τρόφιμα⁵⁸, ἐνῶ οἱ ἀλλόθρησκοι Ἀραβες ἀπὸ κάτω σημαδεύουν μὲ τόξα τὸν πιστὸ φύλακα τοῦ ἱεροῦ τόπου τῆς Θεοφάνειας (Πίν. 111β καὶ 112α):

«Αὐτὸς ὁ τόπος λέγεται Δουβάρα τῶν κακίστων
ἀράβων ἐνθα τρέφονται ἐκ τῶν τροφίμων πλείστων»⁵⁹

Σὲ περιπτώσεις, μάλιστα, κινδύνου καὶ «κλεισμοῦ» ἀπὸ τὴ Δουβάρα ἀνεβοκατεβαίνουν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Σιναΐτες:

«Ἀπέναντι δὲ αὐτῆς τῆς Δουβάρας εἶναι πάλιν
μία λεκάνη μὲ σχοινὴν πέφυκεν δὲ μεγάλη.
Οὕτω προσαγορεύεται ἑλληνικὰ λεκάνη
οἱ δὲ γε ναῦται φράγκικα τὴν λέγουσιν ἐργάτην.
Μὲ ταύτην ἀνεβάζουσι ξύλα τε καὶ κλαδία
καὶ πᾶν ἄλλο ἀπόκρυφον διὰ τὴν ἀραβίαν.
Πολλάκις καὶ οἱ μοναχοὶ ἐκεῖθεν κατεβαίνουν
ὅταν ἡ θύρα σφαλισθῇ καὶ αὐθὶς ἀναβαίνουν»⁶⁰.

Μία κτιστὴ στενὴ σκάλα ἔφερνε ἀπὸ τὸ χῶρο ποὺ στέγαζε τὸν «ἐργάτη» τῆς Δουβάρας πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὅπου ὁ διάδρομος τῶν ἐπάλξεων καὶ τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Ὁ διάδρομος ἦταν κι ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς τοῦ κλειστός. Ἡ μία παρειά, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονῆς, κατέρρευσε μὲ τὴν πυρκαγιά, ἐνῶ στὴν ἄλλη ἔπεσαν τὰ ἐξωτερικὰ ἐπιχρίσματα καὶ διαγράφηκαν ὁλοκάθαρα οἱ ἴδιες οἱ ἐπάλξεις τοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους, ἀκέραιες, στὴν ἀρχικὴ τους θέση (Εἰκ. 2 καὶ Πίν. 106α καὶ 110β). Σὲ ἄγνωστη χρονικὴ περίοδο οἱ ἐπάλξεις ἔπαψαν νὰ ὑψώνονται ἐλεύθερες καὶ ὁρατὲς εἶτε ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ εἶτε τὸ ἐξωτερικὸ τῆς μονῆς. Στὰ μεταξὺ τοῦ ζιγκ-ζάγκ κενὰ τους κτίσθηκαν μὲ τοῦβλα μικρὲς ἡμικυκλικὲς ἀψίδες (Πίν. 110β),

58. Πρόχειρα, ἀναφέρω στάμπα μὲ παράσταση τῆς μονῆς, ποὺ ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ σχέδιο τοῦ 1698 (Πίν. 112α), τὴν εἰκόνα τοῦ Κορνάρου (Πίν. 111β), χαλκογραφίες μὲ ρωσικὲς ἐπιγραφὲς τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰώνα κλπ. Καὶ ὁ Δημ. Θεοτοκόπουλος ὁμως ζωγραφίζει τὸ ἄνοιγμα τῆς Δουβάρας στὰ τρίπτυχα τοῦ Βατικανοῦ καὶ τῆς Modena. Βλ. Μ. Χατζηδάκη, ἑ.ἀ. πίν. ΚΔ' καὶ ΚΕ'.

59. Παῖσιου, μητροπολίτου Ρόδου, Ἱστορία τοῦ Ἀγίου καὶ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ, κλπ. (1629), Σιναΐτικὸς κώδικας 534, ἀντίγραφο, σ. 29.

60. Ἑ.ἀ. 27. Ὅπως σημειώνει ὁ Κ. Ἀμαντος (Σύντομος Ἱστορία κλπ., 29), «Τὸ Σινᾶ δὲν διεσώθη μόνον διὰ τῆς εὐεργετικῆς προστασίας τοῦ Μωάμεθ. Περισσότερον, ὀφείλει τὴν διάσωσίν του εἰς τὴν διηνεκὴ διανομὴν τροφίμων εἰς τοὺς πτωχοὺς νομάδας ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι σήμερον». Ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι «ἡ διανομὴ τροφίμων ἐγένετο βεβαίως ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐξῆς συνεχῶς» (ἑ.ἀ. 80).

ἀπ' ὅπου ἀεριζόταν ὁ κάτω ἀπὸ τὸ παρεκκλήσιο κενὸς χώρος. Ἦδη, τὸ νωρίτερο ἀπὸ τὸ 18ο αἰῶνα, ἡ κατάστασις αὐτὴ ἔχει παγιωποιηθεῖ, ὅπως πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Κορνάρου (1778). Σ' ὁλόκληρη, πιθανότατα, τὴν περίμετρο τοῦ τείχους, ὑπάρχει τώρα ἕνας κλειστός, στενὸς διάδρομος, ποὺ σχηματίστηκε μὲ παρόμοιο τρόπο (Πίν. 111α). Ἀγνωστὴ μόνον εἶναι ἡ πορεία τοῦ διαδρόμου στὶς γωνίες τοῦ περιβόλου, καθὼς καὶ στὸ μέσο τῶν τριῶν του πλευρῶν, δηλαδὴ ὅλων τῶν ἄλλων πλὴν τῆς βορειοδυτικῆς, ὅπου καὶ ἡ εἴσοδος στὸ μοναστήρι. Πράγματι, φαίνεται πιθανὸ πὼς καὶ τὸ Ἰουστινιάνειο ἀκόμη τεῖχος παρουσίαζε στὰ σημεῖα αὐτά, σὲ μιὰ μεταγενέστερη τουλάχιστον περίοδο, πυργοειδεῖς προβολές καὶ ὑπερυψώσεις, ὅπως ἀκριβῶς διακρίνεται στὸ σχέδιο τοῦ Κορνάρου (Πίν. 111β), καθὼς καὶ σὲ προγενέστερες παραστάσεις τῆς μονῆς⁶¹ (Πίν. 112α), καὶ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Νεκτάριο Ἱεροσολύμων στὰ 1677: «Τὸ τειχεῖον εἶναι παχύ, ὅσον ἔχει μέσα δρόμον πλατὺν ἐπάνω εἰς τὸ ἄκρον νὰ περιπατῇ τινὰς μέσα νὰ τριγυρίσῃ τὸ μοναστήριον. Εἶναι δὲ ὁ δρόμος αὐτὸς σκεπασμένος, ἔχων θυρίδας ἀπ' ἔξω καὶ τοῦτο ὡς νομίζω διὰ φύλαξιν ὅτι φαίνονται καὶ κελλία ὡς πύργος ἄνω εἰς τέσσαρας γωνίας»⁶².

Στὸ βορειοανατολικὸ μάλιστα τεῖχος ὑπῆρχε ἀπὸ τὸ 17ο αἰῶνα ἕνα παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, στὴν περιοχὴ δηλαδὴ ὅπου καὶ τὸ σημερινό, ἀλλὰ σὲ διαφορετικὴ θέσι καὶ σχῆμα: «Εἰς δὲ τὸ βορεινὸν τειχεῖον ὅπου εἶναι ἡ λεγομένη Τουβάρα εἶναι δύο ἐκκλησίαι τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων καὶ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου»⁶³.

61. Καὶ σὲ στάμπα μὲ παράστασις τῆς μονῆς, ποὺ βασίζεται σὲ σχέδιο τοῦ 1698, στὶς γωνίες τοῦ περιβόλου ὑψώνονται μικροὶ ὀρθογωνικοὶ πύργοι (Πίν. 112α).

62. Βλ. Νεκταρίου τοῦ Κρητός, πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας, Βενετία 1729 (α' ἐκδ. 1677), 162. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Νεκτάριος ἀναφέρεται (στὰ 1677) μόνον στὶς τέσσερις γωνίες τοῦ περιβόλου, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι μέχρι τότε δὲν ὑπῆρχε τουλάχιστον ὁ πύργος τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου.

63. Ἐ. ἀ. Τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου εἶχε κτισθεῖ ὅπωςδὴποτε (στὴ μορφὴ ποὺ διατηροῦσε μέχρι τὸ 1971) νωρίτερα ἀπὸ τὸ 1804. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ ποὺ διάβασε ὁ Κ. Ἀμαντος (Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 61) στὴν ξύλινη κάσα ἐνὸς παραθύρου τοῦ παρεκκλησίου, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ ξύλινης ψευδοροφῆς, μοιρασμένης μὲ πηχάκια σὲ τετραγωνικὰ διάχωρα, μέσα στὰ ὁποῖα εἶχαν ζωγραφισθεῖ ἀστεράκια, στὸν τύπο τῆς φατωματικῆς ὁροφῆς: «Ἐτέθησαν τὰ σανίδια ἐν τῇ ἄνω στέγῃ σὺν τοῖς ἀστροῖς καὶ πῆχεις διὰ τῆς χειρὸς Προκοπίου μοναχοῦ Σκευοφύλακος τοῦ λιθοξόου καὶ Μακαρίου μοναχοῦ Οἰκονόμου καὶ Νεοφύτου μοναχοῦ ζωγράφου Κρητός τοῦ Σιναΐτου, παρ' οὗ ἐξωγραφήθησαν πρὸς ὠραϊσμόν καὶ εὐπρέπειαν τοῦ θεοῦ τούτου ναοῦ καὶ ψυχικὴν ἡμῶν σωτηρίαν. Ἐν αἷτι ἀωδ'». Εἶναι πολὺ πιθανὸ τὸ παρεκκλήσιο νὰ κτίσθηκε, στὴ μορφὴ ποὺ διατηροῦσε μέχρι τὸ 1971, στὰ 1801, ὅταν ἔγιναν μεγάλες ἐργασίες ἐπισκευῆς τοῦ βορειοανατολικοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους, στὶς ὁποῖες θὰ ἀναφερθεῖτε πιὸ κάτω.

Τέλος, ένας άλλος κλάδος της ίδιας πέτρινης στενής σκάλας (Εικ. 2 και Πίν. 104α), δίπλα στο άνοιγμα της Δουβάρας, έφερνε στο δώμα της τελευταίας, όπου στα 1629 υπήρχαν ξύλινα σήμαντρα:

«Πρὸς δὲ τὸ παραθύριον Δουβάρας δεξιόθεν
θύρα εἶνε ἀνεωκτὴ καὶ σκάλα ἀριστερόθεν.
Λοιπὸν ἀνάβηθι κ' αὐτὴν τὴν σκάλαν τὴν πετρίνην
ἣτις κ' αὐτὴ κεκόλληται τείχει τὸ πρὸς βορρῆαν.
Καὶ ὅταν ἀναβῆς αὐτὴν εὐρίσκεσαι εἰς ἄλλην αὐλὴν
πλατεῖαν καὶ μακρὰν καὶ ἡ καρδιά σου θάλλει.
Ἐνθα ὀρῶνται σήμαντρα ξύλινα καὶ δερία
ἐξ ἐπικρεμάμενα καὶ πλεῖστα περιστερία»⁶⁴.

Ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζει σήμερα ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους⁶⁵, καθὼς καὶ τμῆμα τοῦ βορειοδυτικοῦ, κοντὰ στὴν ὀρθὴ σχεδὸν γωνία ποὺ σχηματίζουν οἱ δύο αὐτὲς πλευρὲς τοῦ περιβόλου (Πίν. 104β καὶ 106α) φανερῶνει κατὰ καιροὺς ἐπεμβάσεις μὲ ἐπισκευὲς καὶ ἀντικαταστάσεις μεγάλων τμημάτων τῶν στρώσεων τῶν δόμων τῆς Ἰουστινιανείας περιόδου εἴτε μὲ ἀργολιθοδομὴ (Πίν. 105α) εἴτε μὲ κανονικὲς ὀριζόντιες στρώσεις ὀρθογωνικῶν μικρῶν δόμων, ποὺ συχνὰ ἐνισχύονται μὲ ξυλοδεσιές (Πίν. 106γ).

Στὴν περιοχὴ, εἰδικότερα, τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ποὺ ἐκτείνεται τόσο πρὸς τὰ ἀνατολικά ὅσο καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ τοῦ ἀνοίγματος τῆς Δουβάρας, ἀναφέρονται δυό, κυρίως, μεγάλα προγράμματα ἐπισκευῶν. Τὸ ἓνα ὑλοποιήθηκε στὰ 1801 καὶ τὸ ἄλλο στὰ 1839 - 40. Γιὰ τὶς παλιότερες ἐργασίες πολὺτιμες εἶναι οἱ λεπτομερεῖα-κὲς πληροφορίες ποὺ περιλαμβάνει ὁ Σιναϊτικὸς κώδικας 2197. Τὸ κείμενο ἔχει γραφεῖ στὰ 1806, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν, καὶ φέρει τὴν ἐπικύρωση τοῦ τότε Σιναίου Κωνσταντίνου Β' (1794 - 1830).

Πρόκειται γιὰ ὑπόμνημα ἀνώνυμου Σιναΐτη, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴν ἐξιστόρηση τῆς αἰτίας ποὺ προκάλεσε μιὰ νύχτα τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1798 τὴν πτώση μεγάλου μέρους τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, γιὰ νὰ περάσει στίς διάφορες περιπέτειες τῆς μονῆς, ἕως ὅτου ἡ τελευταία ἐπιτύχει τὴν ἀπαιτούμενη ἄδεια γιὰ τὶς ἐπισκευές, τὶς ὁποῖες τελικὰ κατόρθωσε νὰ κάνει στὰ 1801, μὲ ἄδεια τῶν γαλλικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν κατοχῆς τῆς Αἰγύπτου. Στίς ἐργασίες, ποὺ κράτησαν ἀπὸ τὶς 16 Φεβρουαρίου μέχρι τὶς 5 Ἰουνίου

64. Παῖσιου, μητροπολίτου Ρόδου, ἔ.ἀ. 29.

65. Τὸ Ἰουστινιανεῖο τεῖχος ἔχει πᾶχος 2,40 μ. περίπου καὶ εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ ἀργολιθοδομὴ μὲ ἄφθονο κονίαμα, τῆς ὁποίας ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ εἶναι κατασκευασμένη μὲ ἰσοψεῖς σχεδὸν στρώσεις δόμων ἀπὸ γρανίτη. Βλ. Forsyth, DOP, ἔ.ἀ. 7, σημ. 6.

1801, απασχολήθηκαν δώδεκα τεχνίτες Κόπτες, τέσσερεις πετροκόποι, ένας πελεκάνος (λιθοξόος), ένας χαλκουργός, είκοσι όκτώ έργάτες και μεγάλος αριθμός βοηθητικού προσωπικού. Ή δαπάνη έφθασε συνολικά (μαζί με τὰ μεταφορικά) τὰ 31.028 γρόσια⁶⁶.

Με τὶς ἀπολύτως, ἐξάλλου, ἀξιόπιστες αὐτὲς πληροφορίες συμφωνεῖ καὶ ἐπίσημο ἔγγραφο τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Lagrange, ποὺ δόθηκε στὸν ἐπὶ κεφαλῆς ἐνὸς μεγάλου καραβανιοῦ, ποὺ ξεκίνησε στὶς 21 Φεβρουαρίου 1801 ἀπὸ τὸ Κάϊρο γιὰ τὸ Σινᾶ με οἰκοδομικὰ ὑλικά καὶ μαστόρους⁶⁷ (Πίν. 112β).

66. Βλ. Παράρτημα. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴ σχετικὴ ἐπιγραφή τοῦ πύργου τῆς Δουβάρας (Π. Γ ρ η γ ο ρ ι ᾶ δ η, ἔ.ἀ. 126 καὶ Κ. Ἀ μ α ν τ ο υ, Σύντομος ἱστορία κλπ., 68 καὶ σημ. 2) τὸ βορειοανατολικὸ τεῖχος «ἀνεκαινίσθη ἐκ βάθρων κατὰ τὸ „αὐα“ (1801), Μαῦτου Α΄.»

67. Στὸ ἔγγραφο τοῦ Lagrange ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς (Πίν. 112β):

LIBERTÉ

ÉGALITÉ

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

Au Quartier général du Caire le 2 Ventoze an 9e (21 Φεβρουαρίου 1801) de la République Française, une et indivisible.

LAGRANGE, Général de Division, Chef de l'État-major général de l'Armée, Les postes de l'Armée française laisseront librement passer le nommé Halille religieux aussi que neuf de ses confrères partant du Caire avec quarante six manoeuvres ou maçons, pour aller au Couvent du mont Sinaï, y faire faire des réparations, conformément à la permission que leur a donné le général en chef.

Ils amèneront avec eux cent cinquante chameaux pour porter leurs provision. Les chameaux sont fournis par les cheiks des arabes de torre (=Τόρ, δηλ. Ραϊθῶ, τὸ ἐπίνειο τοῦ Σινᾶ).

Lagrange

Τὸ γεγονός τῆς καταστροφῆς τοῦ βορειοανατολικοῦ Ἰουστινιάνειου τεῖχους στὰ 1798 καὶ οἱ σχετικοὶ κίνδυνοι διαρπαγῆς τῆς μονῆς ἀπὸ τοὺς Βεδουῖνους ἔδωσε, κατὰ τὸν Κ. Ἀ μ α ν τ ο (Σύντομος ἱστορία κλπ., 68), στοὺς Σιναιῖτες τὴν ἀφορμὴ νὰ πετύχουν ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα «διαταγὴν διὰ τῆς ὁποίας ἀπηλλάσσοντο ἀπὸ φόρους καὶ ἐπροστατεύοντο ἀπὸ τοὺς Βεδουῖνους». Πράγματι, ὁ Ἀ μ α ν τ ο ς (ἔ.ἀ. 70 - 71) δημοσιεύει ἑλληνικὴ μετάφραση σχετικοῦ θεσπίσματος τοῦ Βοναπάρτη τῆς 8/19 Δεκεμβρίου 1798, γνωστῆς καὶ ἀπὸ παλιότερη δημοσίευση τοῦ Κ. Παπαμιχαλόπουλου, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ 9 ἄρθρα, μετὰ τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζονται παλιότερες οἰκονομικὲς παραχωρήσεις καὶ προνόμια τῆς μονῆς, ἐνῶ οἱ «Ἀραβες Βεδουῖνοι, πολεμοῦντες πρὸς ἀλλήλους, δὲν ἔχουσι τὸ δικαίωμα εἰς οἰανδήποτε μερίδα καὶ ἂν ἀνήκωσι, νὰ διαμείνωσι ἢ νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ἐντὸς τῆς μονῆς τοῦ Ὁρους Σινᾶ, οὐδὲ ζωτροφίαν οὐδ' ἄλλο τι πρᾶγμα οὐδέν». Τὸ ἔγγραφο ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ναπολέοντα καὶ στὴν ἀρχὴ του ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς:

«Βοναπάρτης, μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας, Ἀρχιστράτηγος, θέλων νὰ φανῇ εὖνους τῇ μονῇ τοῦ Ὁρους Σινᾶ.

1ον) Ἵνα οὗτοι παραδώσουν εἰς τὰς μελλούσας γενεάς τὴν μνήμην τῆς ἡμετέρας κατὰ κτήσεως.

2ον) Ὑπ' εὐλαβείας πρὸς τὸν Μωϋσέα καὶ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος, ὧν ἡ κοσμογονία διαγράφει ἡμῖν τοὺς πρώτους καὶ ἀρχαιοτάτους χρόνους.

3ον) Διότι ἡ μονὴ τοῦ Ὁρους Σινᾶ κατοικεῖται ὑπ' ἀνδρῶν πεπαιδευμένων καὶ πεπολιτισμένων ἐν τῷ μέσῳ τῶν βαρβάρων τῆς ἐρήμου ἣν οἰκοῦν» κλπ.

Κι όμως, παρά τις έκτεταμένες εργασίες τοῦ 1801 τὸ τεῖχος δὲν ἦταν ἀπόλυτα ἐξασφαλισμένο. Ἔτσι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἓνα ἀναλυτικὸ ὑπόμνημα ποῦ ἔχει συνταχθεῖ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1840 ἀπὸ τὸν Δευτερεύοντα, διάκο τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Κυρίλλου Β΄(;) μετὰ ἀπὸ σχετικὴ ἐντολὴ τοῦ τελευταίου, ἀπὸ τὴν 1η Μαΐου 1839 μέχρι τὸν Μάρτιο τοῦ 1840, ἔγιναν κι ἄλλες ἐπισκευὲς στὸ τεῖχος⁶⁸. Οἱ ἐργασίες ἀφοροῦσαν ἀποκλειστικὰ τὸ βορειοανατολικὸ καὶ τὸ βορειοδυτικὸ τεῖχος, ἀπὸ τὴ Δουβάρα, ὅπως ἀναφέρεται, μέχρι τὴ βόρεια γωνία καὶ ἀπὸ κεῖ μέχρι τὴ λεγομένη «μάνδρα», ἓνα σὲ σχῆμα Π μανδρότοιχο, ποῦ ὑψωνόταν μπροστὰ στὴν πύλη εἰσόδου τῆς μονῆς, τὸ ἀργότερο ἀπὸ τὰ 1527⁶⁹ (Πίν. 111).

Ἀπὸ τὶς παραπάνω ἀρχεὶακὲς πληροφορίες προκύπτει ὅτι στὰ 1839 - 40 ἔγιναν ἐργασίες στὴν περιοχὴ ποῦ προαναφέρθηκε, ἀπὸ τὸ ὕψος περίπου

68. Μεταφέρω ἐδῶ ἀπόσπασμα τοῦ παραπάνω ἐγγράφου (Συναϊτικὸς κώδικας 2256), τὸ ὁποῖο ἔχει τὸν τίτλο «Ὑπόμνημα περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους τῆς βορείου καὶ δυτικῆς πλευρᾶς». α) φύλ. 2^ρ: «Ἀναλαβὼν ὁ ρηθεὶς Οἰκονόμος κύρ Ἰάκωβος τὴν φροντίδα πᾶσαν μετ' ἀόκνου ἐπιμελείας καὶ πολλῶν κόπων ἐπροβλέψας τὰς προσφοροτέρας τῶν πετρῶν καὶ τοὺς ἐμπειροτέρους τῶν μαϊστόρων καὶ ἤρξατο σὺν Θεῷ ἀρρωγῶ τοῦ ἔργου κρημνίζων τὸ ἐν μέρει σεσαθρωμένον τοῦ τείχους τῆς βορείου καὶ δυτικῆς πλευρᾶς ἀρχόμενον ἀπὸ τὴν Δουβάρην καὶ προχωρῶν πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος μέχρι τῆς μάνδρας λεγομένης κειμένης κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν κατὰ τὴν ἀπὸ Μαΐου τῷ 1839) σωτηρίου ἔτους ἐργαζόμενοι τούτῳ καὶ τὰς πρὸς οἰκοδομὴν σκληροτάτας πέτρας καὶ οὕτως διὰ τῆς νουνεχοῦς ἐπιστασίας καὶ οἰκονομίας τοῦ ρηθέντος οἰκονόμου καὶ διὰ τοῦ σκεπτικοῦ τρόπου τοῦ ἕως τοιούτων δεινῶν περιστάσεων, δῖχα κρότου καὶ ταραχῆς δῖχα ἐνὸς φόβου καὶ κινδύνου μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἐκτίσθη εἰς νέον ὡς ὁρᾶται τὰ ἄνω τοῦ περιβλέπτου τούτου Ἰουστινιανοῦ τείχους ἡ βόρειος καὶ δυτικὴ πλευρὰ καὶ τὰ ἔνδον τοῦ τείχους μετὰ τοῦ αὐτόθι παρεκκλησίου τοῦ ἁγίου Ἰακώβου εἰς μνήμην τοῦ ἐπιστατήσαντος οἰκονόμου Ἰακώβου».

β) φύλ. 2^ν - 3^ρ: «... ὁθεν ἤρξατο τὸ ἔργον τοῦτο κατὰ τὴν ἀπὸ Μαΐου τοῦ 1839) ἔτους καὶ εἴληφε πέρας αἴσιον κατὰ τὸν μάρτιον τοῦ 1840 ἔτους, ὥστε μεθ' ὧν τῶν δυσκολιῶν τῆς ἀπωτάτης ταύτης ἐρήμου εἰς διάστημα ἑνδεκα μηνῶν ἐτελειοποιήθη τὸ ἔργον θεῖα βοήθειᾳ». Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ Κ. Ἀμάντος γινώριζε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Συναϊτικοῦ κώδικα 2256 καὶ τῆς ἀναφερόμενης στὸ φύλ. 1^ρ οἰκονομικῆς βοήθειας ποῦ ἔδωσε γιὰ τὶς ἐργασίες αὐτὲς ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντίνος (1830 - 1834), ποῦ εἶχε διατελέσει ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ (Σύντομος ἱστορία κλπ., 69): «Ἡ ἀνοικοδόμησις ἐγίνε κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ 1ης Μαΐου 1839 μέχρι Μαρτίου 1840 δι' αὐτεπιστασίας τοῦ οἰκονόμου Ἰακώβου, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη αὐτόθι παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Ἰακώβου».

69. Ἡ ὑπαρξὴ τῆς μάνδρας πιστοποιεῖται ἀπὸ τὸ σχέδιο τοῦ F r a N o ἔ (Πίν. 111α), ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Κορνάρου (Πίν. 111β), καθὼς καὶ ἀπὸ σειρὰ χαλκογραφιῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Κ. Ἀμάντος (Συναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, 7) «ἡ μάνδρα ἦτο ὀχυρὸν περίφραγμα ἔξω τῆς πύλης τῆς μονῆς Σινᾶ, τὸ ὁποῖον ἐπροφύλαττε καὶ ὑπόγειον κρυφὴν ἐξοδὸν πρὸς τὸν κήπον τῆς μονῆς (προφανῶς ὁ Ἀμαντος ἐννοεῖ τὸν ὑπόγειον ἀγωγὸ ὁμβρίων ποῦ ἀναφέρει ὁ Forsyth), ὅστις ἐπίσης εἶχεν ἰδιαιτέρον περίβολον. Ἡ μάνδρα κατέστη περιττὴ μόλις τὸν 19ον αἰῶνα, ἐξηλειφθησαν δὲ τὰ ἴχνη της ὅταν τὸ 1861 ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κυρίλλος ὁ Βυζάντιος ἔκτισε ξενώνα καὶ νεώτερον περίβολον ἔξω τῆς πύλης τῆς μονῆς».

τοῦ ἀνωφλίου τοῦ ἀνοίγματος τῆς Δουβάρας καὶ πάνω, μὲ τὴ βαθμιδωτὴ ἀνύψωση ἑνὸς τοίχου πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ Ἰουστινιάνειου (Εἰκ. 2 καὶ Πίν. 104 καὶ 105α).

Ἀντίθετα, στὰ 1801, ἔγινε ἀνακατασκευὴ χαμηλότερων τμημάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ Ἰουστινιάνειου τόσο στὴ βορειοανατολικὴ ὥς καὶ στὴ βορειοδυτικὴ του πλευρὰ, μὲ μικροὺς ὀρθογωνικοὺς δόμους καὶ παράλληλες, ἀνὰ διαστήματα, ξυλοδεσιές. Στὴν ἴδια περίοδο, πῆρε καὶ τὴ μορφή πού διατηροῦσε μέχρι τὸ 1971 ἡ προεξοχὴ τοῦ πύργου τοῦ μέσου τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς, στὴν κορυφὴ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Ἡ ἀλλαγὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἦταν σημαντικὴ γιατί, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Κορνάρου (Πίν. 111β), ὁ σημερινὸς πύργος μὲ τὶς σκαρπωτὲς ἐνισχύσεις τῶν στρογγυλεμένων του γωνιῶν, πῆρε τὴ θέση ἑνὸς ὀρθογωνικῆς κάτοψης πύργου μὲ κατακόρυφους τοίχους καὶ σκαρπωτὴ ἀντηρίδα στὴ βάση (Πίν. 104β).

Τέλος, μὲ τὶς ἐργασίες πού ἔγιναν, πιθανότατα, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1861 τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὥς καὶ στὸ ἐξωτερικὸ (στὰ κτίσματα πού βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ) τῆς μονῆς, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες περιλαμβάνονταν καὶ ἡ κατεδάφιση διαφόρων μικρῶν ἐκκλησιῶν ἀπὸ ὠμοπλινθοδομὴ πού ὑπῆρχαν στὸ τεῖχος τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς, πολλῶν παρεκκλησιῶν (τῶν Ταξιαρχῶν, Τριῶν Ἱεραρχῶν, Μωϋσέως, Ἀγ. Νικολάου καὶ Πέντε Μαρτύρων), καθὼς καὶ μὲ τὴ διαμόρφωση τοῦ δώματος τῆς Δουβάρας, πῆρε ἡ περιοχὴ πού μᾶς ἀπασχόλησε σ' αὐτὴ τὴ μελέτη τὴν ὀριστικὴ της, καθὼς φαίνεται, μορφή πού διατήρησε μέχρι τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1971⁷⁰.

70. Στὸ ὑπόμνημα τοῦ Σιν. κώδικα 101 πού προαναφέρθηκε, κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Ἐργασίαι μαστόρων ἐν τῇ Μονῇ» καὶ τὸν ὑπότιτλο «Ἐντὸς τῆς Μονῆς», ἀναφέρονται, μετὰξὺ ἄλλων, καὶ τὰ ἑξῆς:

«1ον. Νὰ κατεδαφίσωσι μέχρις ἐδάφους τὴν ἀπλώχτραν τοῦ σίτου καὶ τὸ κηροποιεῖον, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ τὴν πλησίον αὐτοῦ σκάλαν, καθαρίζοντες ὅλα τὰ ἐρείπια ἐνθα οἱ ὄρνιθες πλησίον τῶν δωματίων τοῦ Σκευοφύλακος (οἱ ἀναφερόμενες κατασκευὲς βρίσκονταν πιθανότατα ἀνατολικά τῆς Σκευοφυλακείας, στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τοῦ σχεδίου τῆς τομῆς Α - Α πού χαρακτηρίζεται ὡς κῆπος).

2ον. Νὰ κατεδαφίσωσι τὰς ἄνωθεν τοῦ τοίχου ὑψουμένης κορυφὰς πλινθίνους περιττάς, ἀρχόμενοι ἀπὸ ἔξωθεν τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἐρχόμενοι πρὸς τὸ οἰκονομεῖον καὶ τὸ τεῖχος τὸ περιττὸν ὑψούμενον ὀπισθεν τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καθὼς καὶ ὑψουμένης κορυφὰς τῶν τειχῶν, ὀπισθεν τοῦ οἰκονομείου μέχρι τῆς κλίμακος τῆς ἀγούσης πρὸς τὰ δώματα τῆς σειρᾶς τοῦ Κλήμεντος.

3ον. Νὰ κατεδαφίσωσι τὰ παρεκκλήσια τῶν Ταξιαρχῶν, Τριῶν Ἱεραρχῶν, Μωϋσέως, Ἀγ. Νικολάου καὶ Πέντε Μαρτύρων.

4ον. Νὰ κατεδαφίσωσι τὸ ἐν τῇ Δουβάρᾳ ἐτοιμόρροπον δωμάτιον μικρὸν τοῦ θυρωροῦ, ἄλλοτε γραφεῖον, καὶ τὰ συνέχοντα αὐτὸ τεῖχη μέχρι τοῦ οἰκονομείου καὶ ἀντ' αὐτῶν κα-

Στις ἐργασίες αὐτές, πῆραν μέρος δύο «Γραικοὶ Μαστόροι διὰ τὰ πελεκήσουν πέτρες»⁷¹, «τέσσαρες τουβλατζίδες, δύο σιδηρουργοὶ καὶ εἰς κτίστης διὰ τὰ κατασκευάσουν τοῦβλα»⁷², καθὼς καὶ κάποιος Νικόλαος, «διευθυντὴς τῶν ἐργατῶν»⁷³.

ΙΟΥΡΑΝΗΣ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

τασκευάσωσι κάγκελλα καὶ ἐπὶ στύλων κτιστῶν ἢ ξυλίνων κρεμάσωσι τὴν καλάμαν στέγην τῆς Δουβάρας.

5ον. Νὰ καταργήσωσι τὸν ὑδραύλακα τῆς βρύσεως τῆς Δουβάρας καὶ διὰ κρεμαστῶν σιδηρῶν τὰ ὕδατα αὐτῆς καταβάσωσι κάτω ἔνθα τὰ καζάνιον τῆς πλύσεως τοῦ σίτου (προφανῶς ἐννοεῖται ἐδῶ ἡ τοποθέτηση τοῦ ὑδροσωλήνα ποὺ διακρίνεται στὸ σχέδιο τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς Σκευοφυλακείας).

6ον. Νὰ ἐπισκευάσωσι τὸν θόλον τοῦ πρὸς τὴν ἐπάνω μέσην στενοῦ ἀπειλοῦντος πῶσιν.

7ον. Νὰ ἐπισκευάσωσι τὴν στέγην τῆς ἐπάνω μέσης ἀπειλούσης ἐπίσης πῶσιν».

71. Ἀρχεῖο μονῆς Σινᾶ, ἐπιστολὴ ἀριθ. 216 πρὸς τὴ μονὴ ἀπὸ τὸ μετόχι τῆς Τζουβανίας: «... ἔρχονται δύο Γραικοὶ Μαστόροι διὰ τὰ πελεκήσουν πέτρες. ὅθεν εἰς αὐτοὺς δὲν θὰ τοὺς πληρώνετε μισθὸν διότι θὰ μένῃ ὁ μισθὸς τῶν ἐν Τζουβανίᾳ. περὶ δὲ τῆς ζωοτροφίας τῶν θὰ τοὺς δίδετε ὅσον δίδετε καὶ εἰς τοὺς ἄλλους λιθοτόμους ταῖνη ἢ ἂν θέλετε νὰ συμφωνήσετε μαζί τους νὰ τοὺς δίδετε φαγὴ. τέλος τοῦτο εἶνε ὅπως συμφωνήσετε ἐπὶ τὸ συμφερότερον ἢ φαγὴ νὰ τοὺς δίδετε ἢ τὸ διορισμένον καθὼς καὶ εἰς τοὺς λιθοτόμους, δηλαδὴ τὸ ἀνάλογον τῶν δύο ἐργατῶν καὶ γράψετε μας ἂν ἐργάζοντε ἐπιμελῶς. ἡμεῖς εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὡς χριστιανοὶ μέλλουν νὰ ἐργάζονται μὲ ψυχὴν καὶ ἐπιμέλειαν.

Ταῦτα μένομεν.

Καίρον τῇ 2 Αὐγούστου 1861

Οἱ ἐν Χω Ἀδελφοὶ ἀσπαζόμενοι
Ὁ Δικαῖος Πρωτοσύγκελος Ἰλαρίων
καὶ ἡ Σύναξις τῶν Πατέρων».

72. Ἀρχεῖο μονῆς Σινᾶ, ἐπιστολὴ ἀριθμ. 192 (1861) πρὸς τὴ μονὴ ἀπὸ τὸ μετόχι τῆς Τζουβανίας, φύλ. 1^ρ.

73. Ἀρχεῖο μονῆς Σινᾶ, ἐπιστολὴ 202 (1861), φύλ. 2^ρ: «... ἔρχονται καὶ δύο ἐργάται ὁ μὲν Νικόλαος ὁ ὁποῖος εἶνε διευθυντὴς τῶν ἐργατῶν καὶ θὰ ἐργάζεται κατὰ τὴν τέχνην», «ὁ δὲ ἕτερος Νικόλαος κτίζει δὲν θὰ τὸν πληρώνετε μόνον θὰ τοῦ δίδετε περὶ ζωοτροφίας του».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σιναϊτικὸς κώδικας 2197, Φύλ. 157^α-157^β :

,αωζ' (= 1806)

Περὶ τοῦ πότε καὶ πῶς κατέπεσε τὸ τειχόκαστρον τοῦ
μοναστηρίου τίνι δὲ κόπῳ ἀνηγέρθη καὶ πόσα ἔξοδα
συνέτρεξαν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ.

Κατὰ τὸ ,αχζη(=1798) ἔτος, δεκεμβρίου ιζ' (=17) ἡμέρα κατηδαφίσθη τὸ
τεῖχος τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου διὰ τὴν ἐξῆς αἰτίαν. μετὰ τὸ νὰ ἀκολούθησεν
ἀνελπίστως μία βιαία καὶ ραγδαία βροχὴ εἰς τὴν ἔρημον, ἣτις διήρκεσεν
ῥας λε' (=35!), πρὸς δὲ ταύτη ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς ἐγερθεὶς αἰφνιδίως
καὶ ἕνας σφοδρὸς καὶ ἰσχυρὸς ἄνεμος, ἐξηφάνισε τὰ περισσότερα δένδρα
τοῦ περιβολίου καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, καθ' ἣν ἔμελλεν οἱ ἐν αὐτῷ
ἀσκούμενοι πατέρες νὰ κοινωνήσουν τῶν ἀχράντων μυστηρίων, κατεκρη-
μνίσθη καὶ τὸ τειχόκαστρον τοῦτο τοῦ μοναστηρίου. πόσος δὲ φόβος μετὰ
τὴν πτώσιν τούτου καὶ κινδύνους ἐδοκίμασαν οἱ ἐν αὐτῷ πατέρες ἀπὸ τοῦς
περικυκλόντας αὐτὸ ἀγρίους ἄρβας ἀδύνατον ἐστὶν ὅλως ταῦτα γραφῆ.
παραδοῦναι δὲ τοῦτο μόνον λέγομεν ὅτι αὐτὸς ὁ ἀόρατος Κύριος ὁ μὴ νυ-
στάζων οὐδὲ ὑπνῶν, ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραὴλ, σπεύσας καὶ μὴ χρονίσας,
ὁρατὸς πρὸς βοήθειαν αὐτοῦ ἐρύσατο αὐτὸ καὶ διεφύλαξε μέχρι τῆς σὺν τῇ
εὐδοκίᾳ καὶ ἀρωγῇ αὐτοῦ γενομένης ἀνοικοδομῆς τῷ ἐξῆς τρόπῳ. οἱ ἐν
Αἰγύπτῳ πατέρες πάντα καλὸν τὸ τοῦ λόγου ἐκίνησαν, ἵνα λάβωσιν τὴν
ἀπὸ τῆς ἐξουσίας ἄδειαν πρὸς ἀνοικοδομὴν τοῦ ρηθέντος πεπτοκότος τεί-
χους. διὸ καὶ ἐζήτησαν αὐτὴν παρὰ τῶν Οὐλεμάδων ὡς τῶν τε καὶ Μπέγι-
δων τῆς Αἰγύπτου, ἣτις καὶ ἐδόθη αὐτοῖς. περιέμενον οὖν ἵνα ἔλθωσι καὶ οἱ
ἄραβες τοῦ μοναστηρίου καὶ συνομιλήσωσι μετ' αὐτῶν καὶ νὰ καταπύσωσι
τὴν γνώμην αὐτῶν τρόποις παντοίοις. ἀλλ' ἐν τούτῳ πρὸς τὸ χιλιοστὸν ἑπτα-
κοσιοστὸν ὄγδοον ἔτος τῇ δεκάτῃ τοῦ Ἰουλίου μηνός, ἐκστρατευσάντων
τῶν Γάλλων παρ' ἐλπίδα καὶ κυριευσάντων τῆς Αἰγύπτου, ἔμεινεν ἡ ἀνοι-
κοδομὴ τοῦ τείχους ἀνενέργητος, μέχρι τοῦ ,αωα' (=1801) ἔτους. τῷ αὐτῷ
δὲ ἔτει ἀπῆλθον δύο τινὲς μαθηματικοὶ τῶν Γάλλων ἐξ ἐπιταγῆς εἰς τὴν ἔρη-
μον μετὰ δύο ἀδελφῶν ἡμῶν, χάριν περιηγήσεως καὶ καθιστορήσεως πει-
ραματικῆς τῆς τοῦ Σινᾶ ἀτμοσφαίρας καὶ ἀναδιφύσεως τῶν κατορωρυγμένων
ἐκεῖσε μεταλλίων, οἵτινες εἰσελθόντες καὶ εἰς τὸ Ἱερὸν μοναστήριον καὶ

ιδόντες κατακρημνισμένον τὸ τεῖχος καὶ μαθόντες παρὰ τῶν καλογήρων καὶ διὰ τοὺς ἄραβας πρὸς ἀνοικοδομὴν τούτου δυσκολίαν, ὑπέσχοντο ὅτι καταβάντες εἰς αἴγυπτον παντοίως θέλουν διεγείρει πρὸς οἶκτον καὶ παρακινήσῃ τὸν ἀρχιστράτηγον αὐτῶν, ὅπως ἄνευ τινὸς δυσκολίας ἐκ μέρους τῶν ἀράβων ἀνακτισθῇ τὸ κατεδαφισθὲν τεῖχος. καὶ οὕτω τὸ πρᾶγμα ἀπέβη κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν τῶν ἀγαθῶν τούτων ἀνδρῶν. κατελθόντες γὰρ οὗτοι εἰς Αἴγυπτον ἀνέφερον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ τοῦ μοναστηρίου τῷ ἀρχιστρατήγῳ αὐτῶν Μενοῦ, ὅστις συμπαθείας νικόμενος (οὐκ ἄνευ θείας πάντως ἐμπνεύσεως) μεταπέμψῃ πρὸς αὐτὸν καὶ ἐποίησεν παρὰ πόδας τινὰς τῶν πρώτων ἀράβων τοῦ μοναστηρίου παρόντων καὶ τῶν καλογήρων καὶ ἐπρόσταξεν αὐτοῖς σφοδρῶς ὅτι οὐ μόνον νὰ μὴν τολμήσῃ τις ἐξ αὐτῶν νὰ πειράξῃ καὶ νὰ ἐνοχλήσῃ ἀλλ' οὔτε τὸ παραμικρὸν πρᾶγμα νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ μοναστηρίου. αὐτοὶ δὲ ὑπὸ τοῦ φόβου ὑπεσχέθησαν πάντα καὶ ἐφύλαξαν εἰς τοιαύτην προσταγὴν, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἀνοικοδομῆς τοῦ τείχους ἐξηκριβωμένως. καὶ πρὸς τοῖς ρηθεῖσιν ἐδιώρησεν ἔτι αὐτοὺς ὁ Ἀρχιστράτηγος ὅτι καὶ δουλεύουσιν μὲ τὸ ἀζημίωτον αὐτῶν, λαμβάνοντες διὰ τὰ ἀποκομιζόμενα ἀπὸ τὸ μοναστήριον φορτία πρὸς ἑπτὰ μόνον πατάκες διὰ τὸ καθ' ἕκαστον.

Οἱ ἐν Αἰγύπτῳ λοιπὸν πατέρες ἐφρόντισαν νὰ ἀποστείλλωσι δώδεκα κτίστας κόπτας συμφωνήσαντες μετ' αὐτῶν νὰ λαμβάνῃ καθ' ἕκαστος τούτων μισθὸν τὴν ἡμέραν πρὸς μαῆδια 40. Τὰ δὲ εἰς αὐτοὺς δοθέντα ἡμερομίσθια ἀπὸ 1στ (=16) Φεβρουαρίου καθ' ἣν ἡμέραν ἀνεχώρησαν ἐξ αἰγύπτου εἰς τὸ ἅγιον μοναστήριον μέχρι ε (=5) Ἰουνίου ἔστησαν ὅλα γρ. 1320	
εἰς τέσσαρας πετροκόπους πρὸς μ (μ=μαῆδια) 45	495
εἰς δύο χαλκιᾶς πρὸς μ. 60	330
εἰς ὀκτὼ χαμάλιδες πρὸς μ. 25	550
εἰς ὀκτὼ σακάδες πρὸς μ. 25	206
εἰς 28 ἐργάτες πρὸς μ. 20	1540
	γρ. 4441
εἰς ἓνα μυλωνᾶ πρὸς μ. 40	110
εἰς ἓνα πελεκάνον ὡσαύτως	110
εἰς τοὺς σκλάβους ὅπου ἐδούλευσαν εἰς τὸ κτήριον	230
εἰς ζυμπήλια, σχοινιά, μακαράδες, πτιάρια καὶ ἄλλα εἶδη πρὸς οἰκοδομὴν χρειώδη	800
εἰς ἄσβεστον	1000
	6691

εἰς τριακοσίας κηράδες τῶν καμήλων διὰ τε τὴν ἀνάβασιν καὶ κατάβασιν τῶν μαστόρων καὶ τῶν λοιπῶν καὶ διὰ τὰ πρὸς τροφήν καὶ τὴν ἀνοικοδομὴν στελλόμενα ἐπιτήδεια πρὸς ἑπτὰ πατάκες ὁ κηρὰς ἔφησαν γρ. 4725

εἰς τὰ δὲ πρὸς τροφήν τῶν τε μαστόρων, ἐργατῶν καὶ τῶν λοιπῶν γεγονότα ἔξοδα	7000
εἰς ἐκτὸς τοῦ μισθοῦ χάριν δωρεᾶς ὡσαύτως τοῖς μαστόροις	1300
εἰς παξήσι ὡσαύτως εἰς τοὺς ἄραβας	1400
Ἡ ὀπισθεν σοῦμα	γρ. 21116

εἷς(!) μέρος ὅμως τῶν λίθων μὲ τοὺς ὁποίους ἐκτίσθη τὸ τεῖχος ἦτον κεκομμένοι ἕως τρεῖς χιλιάδες ἀπὸ τοῦ καιροῦ ἔτι τοῦ αἰοιδίμου ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου. ἐπὶ δὲ τῶν ἡμερῶν τοῦ αἰμνήστου ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου διὰ συνεργασίας αὐτοῦ, δώδεκα πετροκόποι καὶ ἓνας χαλκιᾶς ἀπὸ τῆς Δαμασκοῦ ἐπὶ συμφωνία νὰ λαμβάνη καθένας τούτων ἡμερομίσθιον μ. 50, οἵτινες καὶ ἔκοψαν λίθους τρεῖς χιλιάδας, ἔτρεχεν δὲ ὁ μισθὸς αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἀφ' ἧς ἐξῆλθον ἀπὸ τῆς δαμασκοῦ μέχρι ἐπανακάμψεως αὐτῶν εἰς αὐτὴν καὶ ἐγένοντο τὰ ἡμερομίσθια διὰ τὸν καθ' ἕκαστον γρ. 300, ὥστε ἔφησαν ὅλα γρ. 4956.

εἰς τὰ εἰς ἀγώγια, τὰ πρὸς τροφήν αὐτῶν καὶ εἰς ἄλλα τρέξαντα ἔξοδα, ἔτι ὑπὲρ αὐτῶν γρ. 4956.

31028

† ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου Κωνστάντιος ἀποφαίνεται.»

S U M M A R Y

OBSERVATIONS ON THE ARCHITECTURE OF ST CATHERINE'S AT MOUNT SINAI

(PL. 103 - 112)

The northeastern wall and the attached monastic structures lining the inner side of the 6th century fortified enclosure of St Catherine's at Mount Sinai were seriously damaged by the fire of November 30th 1971 (Pls 104a, 106a, β). After clearing off the site the Greek Orthodox monastic community of Mount Sinai decided to rebuild or re-model the edifices which had eventually been pulled down soon after the fire. This led to the discovery (May 1975) of a large number of post-5th century Greek manuscripts which had been buried under the chapel of St George's (Pl. 110β) presumably some time in the 18th century.

The author was among the first to reach St Catherine's after the fire of 1971 and hereby gives a full account of his observations concerning the various modern medieval or even 6th century structures standing in the above "intra muros" area of St Catherine's. This was combined with the author's research in the library as well in the archives of St Catherine's.

1. The sheathed roof of Justinian's church

It is very likely indeed that the roof of Justinian's church was initially covered with sheets of lead. This is a conclusion based not only on George H. Forsyth's relevant document, i.e. the description of the church given by Thevenot in 1658 (cf. *Dumbarton Oaks Papers* 22, 1968, 8, fn. 7) but also on an earlier and equally reliable source of information found in the "Viaggio da Venezia a S. Sepolcro al Monte Sinai" by the Franciscan monk Fra Noë Bianco who reached Mount Sinai in 1527. In Bianco's words the church was already "tutta coperta di piombo". In addition to that, the author clearly shows that in 1733 some maintenance work was carried out on the roof of the church. This is deduced from both a relevant inscription found on the exterior of the apse and a

memorandum on St Catherine's signed by the archbishop of Sinai Nicophorus Marthales in June 1734 (MS 2233. f. 4r). The exterior of this sheathed roof during the late 18th century can be traced with accuracy from a picture intended for the decoration of the archbishop's throne into the church. This shows St Catherine's (Pl. 111β) and is undoubtedly attributed to the Cretan painter John Cornaros who was invited to Mount Sinai by the archbishop Cyril the Cretan in 1775.

2. The campanile of Justinian's church.

Though earlier planned the erection of the three-storied arched campanile of St Catherine's (Pl. 103β, 106δ) was completed in 1871. The campanile was erected on the top of the north tower flanking the west façade of Justinian's church and is a work of a master mason from the island of Tenos named Jacob Varoutes. This is clearly concluded from the two medallion-like inscriptions on the main façade of the campanile. On the other hand, the somewhat italianated style of the campanile derives from an earlier example of belfry established by travelling companies of Tenian masons in several Greek territories, particularly the islands and sea-ports of the Aegean: Tenos, Syros, Hydra (campanile of the cathedral, dated in 1806), Nauplia etc. from the late 18th and early 19th centuries onward.

3. The well of Moses and the attached fountain-house.

Opposite to the west end of the north external wall of Justinian's church there still exists the so-called Moses' well which served as a watering place to the monastic community of St Catherine's (Figs 3, 5). Until 1971 Moses' well was deep in a small room opening to an oblong paved courtyard running across the north side of Justinian's church. Actually, there was no wellcurb. Instead, one could see just a solid wall surrounding the well. The wall was built of stone with a few rectangular openings at various levels and penetrated through the ground and the first floor of a monastic structure attached to the inner side of the north wall. Thus, Moses' well was finally terminated at the level of a paved terrace resting on a beamed roof which covers the first floor of the above two-storied structure which was entirely destroyed by the fire of 1971. On the contrary, one can still see untouched a fountain-house composing the front of Moses' well toward the courtyard and Justinian's church. This appears in the form of a shallow and slightly pointed arch of muslim influence (Figs 3, 5 and Pl. 105β), a type of fountain equally found inside or outside the enclosure of several monasteries throughout post-

byzantine and Turkish-dominated Greece (e.g. Nea Moni, island of Chios). On the other hand, Callinicus the monk who compiled a description of St Catherine's in 1709 refers to Moses' well only (MS 1579, f. 92^v). It is thus concluded that St Catherine's fountain attached to Moses well was not erected earlier than the 18th century.

4. A 6th century arcade behind Moses' well.

—Next to the room housing Moses' well one could find another chamber occupying the eastern end of the above two-storied building. Access to this was provided from the paved courtyard while light came in through a window on the other external wall (Figs 2, 5, 6).

Of the four inner sides the one parallel to the external wall looking towards Justinian's church appeared to be the most interesting. This was formed by a solid wall of rubble masonry and horizontal timber ties. The wall was separated from a nearby semicircular arch by a vertical joint (Pl. 107*a*). The arch belongs to a 6th century arcade consisting of five semicircular and almost identical arches supported by six piers of large blocks of stone (Figs 2, 3). The arcade runs toward the north-western corner of the enclosure of St Catherine's in a distance of 3.02m. to 4.14m from its inner side in an obvious attempt to form a roughly regular, rectangular-shaped space between itself and Justinian's church. It is also important to bear in mind that the keys of these semicircular arches have been placed approximately 1.50m above the level of the paved courtyard. It is thus most likely that the arcade was initially elevated above the level of the ground surrounding the inner side of the north wall. The space between the arcade and Justinian's wall is divided in a number of vaulted or beamed rooms by means of some transversal walls of rubble masonry. Entrance to these is secured through a narrow and beamed corridor lining the arcade just behind Moses' well. The eastern arch of the arcade gives to two rooms formed by means of a solid wall of rubble masonry dividing the semicircular arch in two halves, while the external surface of the arch was plastered (Pl. 107*a*). One of these chambers is covered with a pointed vault while the next is barrel-vaulted. Lastly, the first and the last chambers bear round-headed niches cut on the inner side of Justinian's wall (Figs 3, 4, 7). Those placed close to the northwestern corner of Justinian's enceinte compose a series of three identical round-headed niches projecting from the wall surface (Figs 3, 4, 7). There is enough evidence that at least one of the niches served as a fire-place to heat the corner chamber some time after their construction in the 6th century.

From all this one is inclined to believe that a possibly two-storied structure with an arched ground floor was lining the inner side of the north external wall of St Catherine's in the 6th century. Between Justinian's church and this linear structure there was an open air space, a sort of paved courtyard, which surrounded from all sides Moses' well. Later on, most likely long after the western penetration in the area, the ground floor gave room to a range of vaulted warehouses for cereals while on the first floor one could see a number of rooms equally attached to the inner side of the north wall. These had pointed niches cut on Justinian's wall (Fig. 2 and Pl. 108a) and were possibly intended for the Latin clergy, as referred by Païsius, archbishop of Rhodes in 1629 (MS 534, p. 26). Finally, another two-storied structure built of clay elevated in front of the previous one, thus encircling Moses' well. This could have happened together with the erection of a fountain-house in front of the well, some time in the 18th century.

5. The north wall of St Catherine's.

A remarkable feature found on the level of the paved terrace (Fig. 2, and Pls 103β, 105a, 106a - β) covering the above two-storied structure was a large opening on the external side of the north wall. This was called "Duvara" and was accompanied by an elevator functioning with the aid of the Arab servants of St Catherine's. Duvara has been justly connected with the history of St Catherine's particularly during troubled periods and it was again from Duvara that the monks of St Catherine's had to feed the nomads of the nearby desert in order to maintain peace with them (MS 534, p. 27). By the time, Duvara became almost emblematic for St Catherine's. It appears in numerous presentations of St Catherine's among which one counts two paintings by Greco and a series of woodcuts and copper-plates edited by the monastic community to appeal to the christians of the Orthodox countries from the late 17th century onward (Pl. 112a).

A flight of steps placed close to Duvara led to a long and beamed passage running across the chapel of St George's. This linked Duvara with the northeastern corner of the wall. It is important to notice that the external side of the passage was actually formed by the crenellated top of Justinian's wall (Fig. 2 and Pl. 110β). All this is clearly described by Nectarius Patriarch of Jerusalem in late 17th century (Abridged History, Venice 1677, 162). It is also most likely that a beamed passage placed at the top of Justinian's wall ran along the entire enceinte of St Catherine's as early as the 17th century. In regarding the external

side of the north wall one realizes the quite large scale of reparation works executed on it at different periods (Pls. 103 α , 104 β , 105 α , 106 γ). Indeed, the first reparation scheme lasted from 16 February until 5 June 1801. A relevant document signed by the archbishop Constantius 2nd in 1806 (MS 2197, f. 157 r - 157 v , see appendice) refers to the work done on the lower parts of the north wall in 1801.

The author begins his story about a December night of 1798 when an unusually strong storm brought a large part of the north wall to ruins. After long negotiations with the Emirs of Egypt it was only after the Napoleonic conquest and the interference of some French army high officers that the community was finally allowed to proceed to some restoration work on the wall with the aid of the French authorities. Labourers, masons as well as building materials were provided from Egypt (Pl. 112 β). The whole program cost the community the total sum of 31.028 piasters.

It is also very likely that in 1801 St George's chapel was erected in the form it preserved until 1971 (Pls 103 α , 104 β , 106 α , β). It is also certain that the ceiling of St George's chapel was decorated in 1804, as shown from a relevant inscription found in the interior of the chapel. Yet, another chapel of St George's pre-existed on the site, as clearly referred by Nectarius in 1677. This was finally built on the top of a tower projecting from the north wall akin to those previously existing at the four corners of Justinian's enceinte as shown from John Cornaros' picture (Pl. 111 β).

From May 1839 to March 1840 more reparation works were executed on the north wall most likely on the upper zone. Another document i.e. a memorandum compiled by a deacon sent out to Sinai from Jerusalem (MS 2256, f. 2 r - 3 r) deals with the program of 1839 - 40. It was now on the area around the northwestern corner that the new reparation scheme was focused. Lastly, a number of chapels and other secondary structures related to the north wall were pulled down during building activities initiated by the monastic community outside the west side of Justinian's wall in 1861 (MSs 101, 202, 216).

JORDAN DIMACOPOULOS

Μονή Σινᾶ. α. Γενική ἄποψη πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1971. Διακρίνονται σ' ὁλόκληρην τὴν ἑκτασὴ τους ἡ ΝΑ. καὶ ἡ ΒΑ. πλευρὰ τοῦ Ἰουστινιάνειου περιβόλου, ἑκατέρωθεν τῆς Ἀν. γωνίας του. β. Ἡ περιοχή ἀνάμεσα στὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου καὶ τὸ ΒΑ. Ἰουστινιάνειο τεῖχος (πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ). Στὸ μέσο τὸ πλακόστρωτο δῶμα τῆς Δουβάρας.

Μονη Σινᾶ. α. Ἡ περιοχή ανάμεσα στην ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου καὶ τὸ ΒΑ. Ἰουστινιάνειο τείχος (Φεβρ. 1972). β. Ἡ ΒΑ. καὶ τμήμα τῆς ΒΔ. πλευρᾶς τοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους (πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιά).

Μονή Σινᾶ. α. Τμήμα τῆς ΒΑ. πλευρᾶς τοῦ Ἰουστινιάνειου τείχους, ἀνάμεσα στοῦ παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καί τῇ Β. γωνία τοῦ περιβόλου (πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιά). β. Τὸ πέρασμα ἀνάμεσα στὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου καὶ τῇ Σκευοφυλακεΐᾳ (Δεκ. 1971). Στὸ μέσον ἡ κρήνη τῆς Μονῆς.

Μονή Σινᾶ. α. Τὸ κτήριο τῆς Σκευοφυλακείας μετ' ἐκτὸς τῆς ΒΑ. Ἰουστινιάνειου τείχους καὶ τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (Φεβρ. 1972). β. Τμήμα τοῦ ΒΑ. τείχους μετ' ἐκτὸς τοῦ ἀνοιγματος τῆς Δουβάρας στὸ μέσο (Φεβρ. 1972). γ. Τμήμα τοῦ ΒΑ. Ἰουστινιάνειου τείχους, στὴν περιοχή τῆς Β. γωνίας τοῦ περιβόλου (Φεβρ. 1972). δ. Τὸ κωδωνοστάσιο (1871). Δίπλα τοῦ ὁ μιναρὲς μετὰ τὴν ἀνακαίνισή του ἀπὸ τὴ Μονή (φωτογρ. 1977).

Μονή Σινᾶ. α. Ὁ γωνιακὸς ἰσόγειος χώρος τῆς Σκευοφυλακείας μετ' ἐμῆμα τῆς πρώτης ἀψίδας τῆς Ἰουστινιάνειας τοξοστοιχίας (Δεκ. 1971). β. Ἡ πρώτη ἀψίδα τῆς Ἰουστινιάνειας τοξοστοιχίας καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ διαδρόμου πρὸς τὰ Δ., μετὰ τὴ μερικὴ ἀποχωμάτωση (Φεβρ. 1972).

Μονή Σινᾶ. α. Δυὸ χώροι τοῦ ὀρόφου τῆς Σκευοφυλακείας, σὲ ἐπαφή μὲ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ΒΑ. Ἰουστινιάνειου τείχους (Φεβρ. 1972). β. Τμῆμα τοῦ ὀρόφου τῆς Σκευοφυλακείας μὲ τὶς εἰσόδους στὶς δύο ἐπιμήκεις, πρὸς τὰ Δ. ἀποθήκες (Φεβρ. 1972).

Μονή Σινᾶ. α. Ὁ ἀψιδωτὸς ἀγωγὸς ἀπορροῆς ὀμβρίων τοῦ ΒΔ. Ἰουστινιάνειου τείχους. β. Ἀψιδωτὸ ἄνοιγμα τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ΝΔ. Ἰουστινιάνειου τείχους (φωτογραφίᾳ Forsyth).

Μονή Σινᾶ. α. Τρία σχισμοειδῆ ἀνοίγματα στοῦ κάτω μέρος τοῦ ΝΔ. Ἰουστινιάνειου τείχους. Τὸ μεσαῖο ἀποτελεῖ τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς ἀψιδωτῆς κατασκευῆς τοῦ Πίν. 109β (φωτογρ. Forsyth). β. Τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, ὁ στεγασμένος διάδρομος στὴν κορυφὴ τοῦ τείχους καὶ οἱ ἐπάλξεις τοῦ τελευταίου (Φεβρ. 1972).

α. Ευλογηφία με παράσταση τῆς Μονῆς Σινᾶ ἀπὸ τὸ Viaggio da Venezia al S. Sepolcro e al Monte Sinai τοῦ Fra Noë (1527). β. Παράσταση τῆς Μονῆς Σινᾶ ἀπὸ εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου Κορνάρου (1778).

α. Στάμπα με παράσταση της Μονής Σινᾶ, πού ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ σχέδιο τοῦ 1698 (λεπτ.) β. Διαταγὴ τοῦ στρατηγοῦ Lagrange τῆς 21ης Φεβρουαρίου 1801 γιὰ τὴν ἀνενόχλητη διέλευση ἐνὸς караβανιού με ὕλικά